

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.23.662 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37.037.1:796 (575.2) (043)

Касмалиева Анаркан Сарыгуловна

**МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНА
ОҢ МОТИВАЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН
ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы
13.00.04 – дене тарбиянын, спорттук машыгуунун, денени чыңдоо
жана адаптивдик дене тарбиянын теориясы жана методикасы

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбиянын теориясы жана методикасы кафедрасында аткарылды.

Расмий оппоненттер:

Карабалаева Гульмира Таштановна

педагогика илимдеринин доктору, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын башчысы

Андрущишин Иосиф Францевич

педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Казак спорт жана туризм академиясынын дене тарбия жана спорттун теориялык негиздери кафедрасынын профессору

Неверкович Сергей Дмитриевич

педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Россия мамлекеттик дене тарбия жана спорт университетинин педагогика кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме:

Фергана мамлекеттик университетинин дене тарбия жана спорттун теориясы жана методикасы кафедрасы (150100, Фергана ш., Мураббия көчөсү, 19).

Диссертациялык иш 2024-жылдын 20-сентябрында саат 14.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.662 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот, дареги: 720040, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51), Кыргыз билим берүү академиясынын (720040, Бишкек ш., Эркиндик проспекти, 25) Илимий китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 20-августунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештинокумуштуу катчысы,

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

А. О. Абдыкапарова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасындагы жана чет өлкөлөрдөгү социалдык-маданий жана билим берүү тенденцияларын талдоонун натыйжасында акыркы жылдары адамдын ден соолугуна карата жүрүм-турумунун ар кандай аспектилерин дисциплиналар аралык изилдөөлөрдүн предмети болуп, илимий коомчулукту кызыктырган иликтөө объектисине айланды.

Өсүп келе жаткан муундун ден соолугуна кам көрүү – адамдардын жөндөмдүүлүктөрүн аныктоого, алардын кызыкчылыктарын жана муктаждыктарын канааттандырууга жол ачкан гуманисттик идеалдарды, баалуулуктарды жана нормаларды ишке ашырууну камсыз кылган социалдык саясаттын маанилүү курамдык бөлүгү.

Бул жобо Кыргыз Республикасынын “Дене тарбия жана спорт жөнүндө” (2000-ж.) жана “Билим берүү жөнүндө” мыйзамдарында (2003-ж.) бекитилген.

“2021-2040-жылдары Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү программасында”, КР Өкмөтүнүн “2015-2024-жылдардагы коопсуз мектептер жана мектепке чейинки билим берүү уюмдары”, КР Өкмөтүнүн 2019-2030-жылдарга карата калктын ден соолугун коргоо жана саламаттыкты сактоо системасын өнүктүрүү боюнча “Ден соолугу чың адам – өнүккөн өлкө” программаларында жана башка мыйзам актыларында адам саламаттыгы адамдын ийгиликтүү өнүгүшүнүн жана азыркы жашоо шарттарын ыңгайлашуунун негизги фактору катары каралат.

Кыргыз Республикасынын Президенти С. Жапаровдун 2021-жылдын 29-январындагы №1 “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” Жарлыгы билим берүү системасын реформалоого, өсүп келе жаткан муунду тарбиялоо-окутууда алардын ден соолугун калыптандыруунун жаңы технологияларын иштеп чыгууга өбөлгө болуп саналат.

Заманбап билим берүүнү реформалоо шартында балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугун калыптандыруу үчүн дене тарбиянын баалуу жана ден соолукту чыңдоо потенциалын жана мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу өзгөчө мааниге ээ.

Окуучулардын ден соолукту чыңдоо жана кыймылдык активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу зарылчылыгы мектеп жашындагы балдардын ден соолугуна орто жана жогорку класстарда окуу жүгүнүн олуттуу жогорулашынан улам стресстик факторлор байкалып, балдар массалык түрдө гаджеттерге берилип кыймыл активдүүлүгүнүн жетишсиз болгондугунан улам пайда болгон.

Азыркы мезгилдеги окумуштуулар (В. К. Бальсевич (2013), Л. И. Лубышева (2006), Н. К. Смирнов (2003), А. В. Уколов (2013), В. А. Коледа (2000) ж.б.) системалуу дене тарбия сабактарында адамдын туруктуу мотивациясын калыптандыруу маселеси ден соолуктун баалуулугу жөнүндө зарыл билимдерди өздөштүрүү, сергек жашоого аң-сезимдүү киришүү, мектеп жашындагы балдардын ден соолукту сактоо жана чыңдоо талаптарын калыптандыруу менен байланышат.

Көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринде (Х. Ф. Анаркулов (2017), А. М. Мамытов (2010), К. У. Мамбеталиев (2013), В. И Лях (2019), И. В. Манжелей (2010), Ю. В. Науменко (2005), Y. Ommundsen (2010), R. Prohl (2006) ж. б.) дене тарбия (ДТ) сабактарынын жана спорттун ар кандай курактагы окуучулардын ден соолугуна, физикалык өнүгүшүнө (ФӨ) жана физикалык даярдыгына (ФД) тийгизген оң таасири илимий жактан негизделген.

Эгемендүүлүк жылдарында калыптанган дене тарбия системасы жалпысынан программалык талаптарды өздөштүрүүгө жана дене тарбиясынын окуу ченемдерин аткарууга багытталган, ал эми мектеп окуучуларынын ден соолугун ырааттуу калыптандыруу жана мектепте окутуунун бардык этаптарында активдүү дене тарбия – спорттук машыгууларга мотивациясын калыптандыруу маселелери иштелип чыккан эмес.

Окуучулардын мотивациялык чөйрөсү окуу иштерин уюштуруу процессинде негизги компонент болуп саналат. Ошону менен бирге окуучулардын сабактарга болгон кызыгуусун, активдүү жана аң-сезимдүү мамилесин чагылдырат. Ошондуктан окутуу учурунда азыркы мектеп окуучуларынын билимди, дене тарбияны жакшы өздөштүрүүгө жана ал сабактардын максатын терең түшүнүүгө зарыл болгон мотивдерин калыптандыруу керек.

Педагог ар бир конкреттүү жагдайларда окуучунун окуу мотивациясынын жана маңызынын мүнөзүн аныктоо аркылуу педагогикалык таасир бере алат.

Ийгиликтүү билим берүү жана физикалык тарбия берүү билим берүүнүн бардык этаптарында окуучулардын ден соолугун калыптандырган жана сактаган белгилүү бир уюштуруучулук-педагогикалык шарттардын түзүлүшүнө көз каранды.

Ушуга байланыштуу, окуучунун дене тарбия сабагына карата оң мотивациясын, ден соолукту баалоосун жана активдүү кыймыл-аракеттерин калыптандыруу зарылчылыгы күчөйт.

Программалык, илимий-методикалык материалдарды жана педагогикалык тажрыйбаны талдоонун негизинде мындай **карама-каршылыктар** белгилүү болду:

– дене тарбия менен үзгүлтүксүз машыгууга карата оң мотивациясын түзүү үчүн дене тарбиянын баалуулуктарын жана ден соолукту чыңдоо потенциалын пайдалануу зарылчылыгы менен анын калыптанышын камсыз кылуучу шарттардын жоктугу;

– дене тарбия сабактарына болгон мотивацияны калыптандыруучу психологиялык-педагогикалык методдорду жана каражаттары колдонуу зарылчылыгы; педагогикалык технологиялардын толук иштелип чыга электиги;

– мектеп окуучуларын дене тарбия сабагына карата оң мотивациясын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык каражаттарын жана методдорун жалпы билим берүү мектебинин деңгээлинде киргизүүнүн зарылчылыгы менен жана келечектеги дене тарбия педагогдорунун аларды пайдаланууга толук кандуу даяр эместиги.

Ар бир балага билим берүүгө, тарбиялоого жана инсандык өнүгүүсүнө багытталган билим берүү системасын түзүү маселесинин социалдык мааниси жана актуалдуулугу жана мектеп окуучуларынын дене тарбия сабагына болгон оң мотивациясын калыптандыруу маселесинин илимий-методикалык жактан жетиштүү деңгээлде иштелип чыга электиги.

Ар бир баланын ден соолугун сактоо менен анын инсандык өнүгүүсүгө багытталган билим берүү системасын түзүүнүн социалдык мааниси жана мектеп окуучуларынын саламаттыкты сактоонун жана физикалык жактан өнүгүүнүн негизи катары дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-методикалык негиздеринин жетишсиз болушу “Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери” аттуу диссертациялык изилдөөнүн темасын тандап алууга шарт түздү.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбия жана спорттун теориясы жана методикасы кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин пландарына киргизилген жана «2013-2017-жж. Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын» жана КР Өкмөтүнүн «2015-2024-жылдардагы коопсуз мектептер жана мектепке чейинки билим берүү уюмдары» Программасынын негизги багыттарын ишке ашырууга байланышат.

Изилдөөнүн максаты: мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына карата оң мотивациясын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн жана уюштуруучулук-педагогикалык шарттарынын теориялык-методологиялык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Мектеп окуучуларынын дене тарбияга карата баалуулук-мотивациялык мамилесин калыптандыруу маселесине теориялык жактан анализ кылуу.

2. Тарбиянын жана билим берүүнүн заманбап тенденцияларынын контекстинде мектеп окуучуларынын дене тарбия сабагына болгон мотивациясын калыптандыруунун методологиялык ыкмаларын жана психологиялык, педагогикалык негиздерин аныктоо.

3. Мектеп окуучуларынын оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин жана анын ишке ашуусунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

4. Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына карата оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделинин эффективдүүлүгүн эксперименттик түрдө негиздөө.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы:

1. Окуучулардын дене тарбия сабагына карата оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери теориялык жактан негизделди, *“дене тарбия сабагына мотивация”, “ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү”, “ДТ педагогунун технологиялык даярдыгы”* түшүнүктөрү такталды жана маңызы аныкталды.

2. Билим берүү чөйрөсүнүн педагогикалык жана ден соолуктуу чыңдоо потенциалын ишке ашыруу үчүн зарыл болгон системалык-структуралык, инсандык-багыттагы, ишмердүүлүк жана компетенттүүлүк сыяктуу методологиялык ыкмаларынын жыйындысы аныкталды.

3. 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия сабагына карата оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели жана аны ишке ашыруу үчүн зарыл болгон педагогикалык шарттары иштелип чыкты.

4. 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия сабагына карата оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун натыйжалуулугу эксперименталдык жактан далилденди жана болочок ДТ педагогунун ден соолукту калыптандыруу компетенциялары иштелип чыкты.

5. Мектеп окуучуларынын физикалык өнүгүүсүн жана физикалык даярдыгын мотивациялык деңгээлин жана багыттуулугун аныктоо жана дифференциалдуу баалоо критерийлери үчүн диагностикалык инструменттер иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү:

– 5-9-класстын окуучулары үчүн *“Ден соолук сабактары”* комплекстүү программасы иштелип чыгып, жалпы билим берүүчү мектептерде практикага киргизилди (Тиркеме 12);

– жалпы дене тарбия даярдыгына басым жасоо менен дене тарбия сабагын өткөрүү боюнча методикалык сунуштар иштелип чыкты (Тиркеме 15);

– окуучулардын ден соолугун, физикалык өнүгүүсүн жана физикалык даярдыгын дифференциялаган баалоо критерийлери иштелип чыкты (Тиркеме 10);

– Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин спорт илимдери факультетинин студенттери үчүн «ДТ жана спорт педагогикасы» (32 саат), «Окутуунун атайын усулдары» (32 саат) дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстери, 3-4 курстун студенттери үчүн “Педагогикалык практиканын программалары» иштелип чыкты жана окуу процессине киргизилди (Тиркеме 13, 14);

– мектеп окуучуларынын ден соолугуна, физикалык өнүгүүсүнө жана физикалык даярдыгына мониторинг жүргүзүү, баалоо системасын түзүү боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Инсандын дене тарбиясын, ден соолукка баалуу-мотивациялык мамилесин жана окуучулардын өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулуусун калыптандыруу процесси билим берүү чөйрөсүнүн *педагогикалык жана ден соолукту чыңдоо потенциалын* пайдаланууга негизделет.

2. Жалпы билим берүү мектебинде ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсүн түзүү концепциясы төмөнкү *технологиялык принциптерге* негизделет: ден соолукту калыптандыруучу билим берүү системасынын компоненттеринин биримдиги; максаттардын, милдеттердин жана күтүлгөн натыйжалардын диагностикасы; ден соолукту калыптандыруучу билим берүү технологияларын ишке ашыруунун каражаттарынын, ыкмаларынын, формаларынын вариативдүүлүгү; окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окутуунун натыйжаларына объективдүү баа берүү.

3. 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун модели *структуралык-мазмундук, системалык-структуралык, компетенттүүлүк жана инсанга багытталган окутууга негизделип*, окуучуларды дене тарбиянын баалуулук потенциалын өздөштүрүү менен ден соолуктун жана физикалык даярдыктын зарыл деңгээлине жетишүүгө багыттайт.

4. «ДТ жана спорт бакалаврларын» даярдоонун жалпы билим берүү программасынын *практикалык багытын күчөтүү* келечектеги дене тарбия мугалимдеринин ден соолукту калыптандыруучу компетенттүүлүгүн жана мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын түзүү көйгөйлөрдү чечүүгө даярдыгын калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет.

5. Окуучулардын мотивациясынын деңгээлин жана багытын аныктоонун диагностикалык каражаттары, физикалык өнүгүүсүн, физикалык даярдыгын дифференцияланган баалоого жана дене тарбия процессинин натыйжалуулугун сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр боюнча аныктоого мүмкүндүк берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот: изилдөөнүн негизги методологиялык ыкмалары негизделди; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу моделинин түзүмүн жана мазмунун иштеп чыкты; ден соолукту калыптандыруучу системанын компоненттеринин мазмуну иштелип чыгып, анын ички биримдиги аныкталды; оң мотивацияны калыптандыруу моделин ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары белгиленди; мотивацияны баалоонун диагностикалык каражаттарын, окуутунун жана дене тарбиянын натыйжаларын дифференцияланган баалоонун критерийлери аныкталды; программалар, методикалык материалдарды, окуу-методикалык комплекстер, лекциялык курстар жана методикалык сунуштар иштеп чыгып, практикага киргизилди.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана тастыкталышы. Изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын дене тарбия жана спорттун теориясы жана методикасы кафедрасында, эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларында 2010-2024-жж. аралыгында талкууга алынган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Изилдөөнүн багыты боюнча жалпы 65 публикация бар: 3 окуу китеби жана окуу-методикалык куралы, 62 илимий макала, анын ичинен 2 макала Scopus журналында, 30дан ашык макала КР УАК сунуштаган РИНЦ журналдарында жарык көргөн.

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүү, төрт баптан, корутунду, пайдаланылган адабияттардын тизмеси жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү – 265 бет. Диссертацияда 15 таблица, 3 сүрөт, 8 диаграмма, 15 тиркеме бар. Колдонулган адабияттардын тизмеси 276 булакты камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, жыйынтыктардын практикалык мааниси, коргоого коюлуучу негизги жоболор, изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы, диссертациянын көлөмү жана түзүмү көрсөтүлгөн.

«Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына карата оң мотивациясын калыптандыруунун теориялык негиздери»» деп аталган биринчи бапта инсандын дене тарбиясын калыптандыруунун заманбап

теорияларынын негизинде мектеп окуучуларынын ден соолугуна жана дене тарбиясына баалуу-мотивациялык мамилесин калыптандыруунун теориясы боюнча (В. И. Столяров (2013), В. К. Бальсевич (2003), Л. И. Лубышева (2016), Л. П. Матвеев (2008) ж.б.), мотивация теориясы боюнча (А. Маслоу (2019), Л. С. Выготский (2006), А. Н. Леонтьев (2005), А. К. Маркова (1983), Е. П. Ильин (2002), Б. Ф. Ломов (1984), Д. Б. Эльконин (2007) ж.б.) илимий изилдөөлөргө сереп салынат.

В. К. Бальсевич, Н. М. Быховская, Л. И. Лубышева (1998) тарабынан дене тарбия маданияты тууралуу иштелип чыккан концепциясында инсандын жеке дене маданиятынын анын дене тарбиясы менен байланыштырат жана социалдык чөйрөнүн табигый жана аң-сезимдүү таасири астында, ушул максатта иштелип чыккан каражаттарды пайдалануунун негизинде белгилүү бир маданий идеалдарга, үлгүлөргө, ченемдерге, салттарга ылайык, мазмуну, мүнөзү жана мааниси боюнча социалдашып, адамдын инсандык сапаттарынын статусуна ээ болот.

Бул концепциянын авторлорунун пикири боюнча, инсандын дене тарбиясын калыптандыруу системасы биринчи кезекте гуманисттик педагогиканын жана психологиянын негизги принциптеринин негизинде кайра түзүлүшү керек:

- ✓ жогорку коомдук баалуулук катары ар бир окуучуга инсан катары көңүл бурууну күчөтүү;

- ✓ окуучуну педагогдун социалдык-педагогикалык таасиринин объектисинен өзүн-өзү өркүндөтүүгө жана өзүн-өзү аныктоого болгон ички мотивдерди өнүктүрүүнүн негизинде активдүү чыгармачылык ишмердүүлүктүн субъектисине айландыруу;

- ✓ окутуучу-окуучу мамилелерин демократиялаштыруу;

- ✓ адамдагы ар тараптуу жана гармониялуу өнүгүүгө болгон мотивацияны калыптандыруу.

Л. П. Матвеев (2008) инсандын дене тарбиясынын төмөнкү структуралык түзүмүн бөлүп көрсөтөт: базистик, жүрүм-турумдук жана социалдык-баалуулук компоненттери.

Инсандын дене тарбиясынын базистик компоненти негизги физикалык сапаттардын өнүгүшүнөн, кыймыл фондун калыптандыруу, физикалык көнүгүүлөр менен үзгүлтүксүз машыгуу адаттарынан, кыймыл режимин оптималдаштыруудан турат.

Жүрүм-турум компоненти дене тарбия менен өз алдынча машыгуу, аны адамдын күнүмдүк иш-аракетинин бардык чөйрөлөрүнө киргизүү, уюштуруучулук жана методикалык жөндөмдөрдү өздөштүрүү көндүмдөрүн калыптандырууга шарт түзөт.

Социалдык-баалоочулук компонент инсандын жашоодогу бардык чөйрөлөрдүн талаптарына жооп берген жана дене тарбиясына карата баалуулук багыттарынын белгилүү бир системасына (кызыкчылыктардын, мотивдердин, муктаждыктардын, ишенимдердин, идеалдардын) мүнөздүү болгон гармониялуу физикалык өнүгүүгө, дене даярдыгына умтулуусун ачып берет.

Педагогика жана психология жаатындагы илимпоздордун көптөгөн изилдөөлөрү инсандын өнүгүүсү жана адамдын ден соолук потенциалын калыптандыруу үчүн эң жагымдуу мүмкүнчүлүктөр балалык жана өспүрүм куракта болорун көрсөтөт ((В. А. Сухомлинский (2016), Л. С. Выготский (2006), Г. И. Царегородцев (1969), Д. Б. Эльконин (2007), Н. А. Асипова (2006), Г. С. Акиева (2021) ж.б.).

Атамбаева Р. М., (2017), Бузурманкулова Ж. А. (2015), Баймуратов К. К. (2017), Кочкорова Ф. М. (2018), Токтогулов С. Т. (2001, 2010), Ураимова А. А. (2020) мектеп жашындагы балдардын физикалык өнүгүүсү жана ден соолугуна арналган эмгектеринде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн олуттуу бөлүгүнүн физикалык өнүгүүсүнүн начарлаганы, ден соолукту сактоо тууралуу толук зарыл болгон билими, сергек жашоо көндүмдөрү төмөн болгондугу белгиленген. 14 жашка чейинки балдардын ден соолугунун начарлашынын негизги себептери болуп жашоо шарттарынын жана экологиялык факторлордун терс таасиринин күчөшү, окуу процессиндеги стресс факторлор, туура эмес тамактануу жана физикалык активдүүлүктүн жетишсиздиги болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин жана Саламаттык сактоо министрлигине караштуу Республикалык медициналык-маалымат борборунун (РММБ) акыркы 10 жылда (2011-2021-ж.) отчетторун талдоо 14-жашка чейинки балдар арасында төмөнкү класстары боюнча оорулардын туруктуу жогору деңгээлде калуусу байкалат (100 миң адамга): дем алуу органдарынын оорулары (15499,4), тамак сиңирүү органдарынын оорулары (4262,7), жугуштуу оорулары (2171), кан оорулары, канды пайда кылуу органдарынын оорулары (1560), тери оорулары (1346,2), көз оорулары (1114,1), нерв системасынын оорулары (1069), кулак оорулары (953).

БУУнун 2017-2018-жж. “Баңгизаттар жана курак” дүйнөлүк баяндамасынан көрүнүп тургандай, психотроптук заттарды колдонуу жагынан кооптуу мезгил болуп эрте жаш өспүрүм курак (12–14 жаш) жана жогорку өспүрүм мезгили болуп саналат (15–17 жаш). Өспүрүмдөрдүн психотроптук заттарды колдонууга ыкташы жеке деңгээлдеги факторлор (жүрүм-турум жана психикалык ден соолук), микро-деңгээлдеги (үй-бүлө, мектеп жана достору) жана макро-деңгээлдеги таасирлер (социалдык-экономикалык чөйрө) менен аныкталат.

Мектеп жашындагы балдардын ден соолугунун төмөндөшүнүн негизги себептери катары Р. М. Атамбаева (2017), Ж. А. Бузурманкулова (2015), Ф. А.

Кочкорова (2018), С. Т. Токтогулов (2010) окуу режимин оптималдаштыруу, окуучулардын ден соолугун калыптандыруу жана сактоо, девианттык жүрүм-турумдун алдын алуу боюнча илимий жана методикалык иштеринин жетишсиздигин белгилешет. Мектеп окуучуларын дене тарбия практикасын байкоо жана талдоонун негизинде, окуу-тарбия процессинде дене тарбиянын маданий-баалуулук потенциалын өздөштүрүүгө, окуучулардын ден соолугун калыптандырууга жана дене тарбия көнүгүүлөрү менен активдүү алектенүүгө муктаждыктарын пайда кылууга жетиштүү көңүл бурулбагандыгын байкалат.

“Ден соолук” феноменинин сапаттык мүнөздөмөсү болуп адамдын психофизиологиялык жана социалдык-инсандык денгээлдеги жашоо жөндүмдүүлүгү саналат (Л. С. Выготский (2006), С. Л. Рубинштейн (2007)).

Балдардын жана өспүрүмдөрдүн өз ден соолугуна жоопкерчиликтүү мамилесин калыптандыруу, баланын өнүгүүсү үчүн жагымдуу билим берүү чөйрөсүн түзүү маселелерине С. В. Хрущев, С. И. Зизикова (2007), С. Т. Токтогулов (2010), Ж. А. Бузурманкулова (2015), А. И. Загревская (2013) ж. б. эмгектери арналган.

Мектептин билим берүү чөйрөсү окутуу-тарбиялоо функциясы менен катар окуучулардын ден соолугун сактоо жана өнүктүрүү, дене тарбия менен машыгууга болгон умтулууну стимулдаштыруучу жеке мотивацияны калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү функциясын камсыз кылууга тийиш. Ар кандай ишмердиктин, анын ичинде, дене тарбия-спорттук ишмердиктин негизинде мотивациялык-муктаждык компонент орун алган, ал дене тарбия жана спорт менен машыгууга түрткү бере турган адамдын маанилүү кызыкчылыктары жана муктаждыктары болуп саналат.

А. Маслоунун (2019) мотивация теориясына ылайык, жүрүм-турумдун негизи адамдын муктаждыктарынын пирамида түрүндө иерархиялык ырааттуулукта жайгаштырылышы мүмкүн, анын негизи баштапкы муктаждыктар, ал эми эң бийик даражадагы экинчи муктаждыктар орун алат.

Д. Б. Эльконидин (2007) аныктамасы боюнча, “мотивация – адамдын багытын, уюшкандыгын, активдүүлүгүн, туруктуулугун аныктаган жүрүм-турумун физиологиялык жана психологиялык башкаруунун динамикалык процесси”. Мотивдердин жыйындысы адамдын мотивациясын түзөт, анын модалдуулугу боюнча, оң жана терс мотивация болоорун психологдор белгилейт.

Л. С. Выготский (1996), О. А. Мильштейн (1988), Е. П. Ильин (2002), Н. С. Дускаева (2001) ж. б. жүргүзгөн изилдөөлөрдө инсанды өнүктүрүүнүн фундаменталдык проблемаларын чечүү, окуучунун жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу жана окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн таанып-билүү мотивдердин маанилүү ролун аныкталган.

В. П. Макаренко (1996) “дене тарбиядагы жана спорттогу мотивация” – белгилүү бир ишмердик индивид үчүн белгилүү инсандык мааниге ээ болуп, анын ага болгон туруктуу кызыгуусун жаратат жана анын ишмердигинин тышкы максаттарын инсандын ички керектөөлөрүнө айландырат деп эсептейт.

Э. А. Уткин (1997) мындай аныктама берет: “Мотивация – инсандын конкреттүү кырдаалдагы активдүүлүгүнүн жана аракеттеринин багытын аныктаган абал”.

Берилген аныктамаларын салыштыруу жана талдоо аркылуу төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот: “дене тарбия сабактарына болгон мотивация” – инсандын дене тарбияга болгон туруктуу ички муктаждыктарына айланган, активдүү кыймыл-аракетке жана белгилүү бир максаттарга жетишүүгө түрткү берген ички жана тышкы мотивдеринин жыйындысы.

А. К. Маркованын (1983) аныктамасы боюнча: “Мотив – иш-аракетти аткаруу шарттарын жаратат, ал эми максатты аныктоо жана түшүнүү иш-аракеттин реалдуу аткарылышын камсыз кылат”.

Е. П. Ильин (2002) мотивдерди багытынын мүнөзү боюнча процесстик жана натыйжалуулук болуп айрымаланганын белгилейт. Процесстик мотивдер дене тарбия сабагынын процессинде ишке ашырылат: кыймыл активдүүлүгүнө болгон муктаждыкты канааттандыруу, иш-аракет процессинен жана атаандаштыктан ырахат алуу (тобокелдик, азарт, жеңиш кубанычы). Натыйжалуулук мотивдери жыйынтыктар, натыйжалар менен байланышат. Ар бир 14-15 жаштагы өспүрүмдө мотивдердин белгилүү бир иерархиясы иштелип чыгат, алардын ичинен бир-эки мотив үстөмдүү болгону байкалат.

Ушуга байланыштуу билим берүү чөйрөсүндө психологиялык-педагогикалык коштоо системасын куруу балдарды окутуу жана тарбиялоо маселелерин өз убагында чечүүгө мүмкүндүк берет жана сергек жашоо образынын жана инсанды ийгиликтүү өнүктүрүүнүн негиздерин түптөйт.

Диссертациянын “**Дене тарбия сабагына болгон мотивациянын методологиялык аспектилери**” аттуу экинчи бапында изилдөөнүн объектиси, предмети аныкталып, дене тарбияга болгон мотивациянын негизги методологиялык жолдору белгиленип, коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган изилдөө методдору көрсөтүлдү.

Изилдөөнүн методологиялык негизин инсанды окутууга жана тарбиялоого төмөнкү методологиялык ыкмалардын жыйындысы түзөт: окутуунун системалык-структуралык жоболору (Л. С. Выготский (1996), С. Л. Рубинштейн (2007), В. А. Сластенин (2002) ж.б.); инсанга багытталган окутуунун принциптери (Ш. А. Амонашвили (1990), В. И. Вучева (1998), И. Б. Бекбоев (2011), Л. П. Кибардина (2007), Г. С. Акиева (2007) ж. б.), ишмердик жана компетенттүүлүк мамиленин негиздери түзөт (А. Н. Леонтьев (2005), А. П. Матвеев (2016), В. И. Лях (2019), Е. Ф. Зеер (2005), Н. А. Асипова (2006), Н. К. Дюшеева (2009) ж. б.).

Системалуу жана структуралык ыкманын негизи билим берүү, тарбиялоо максатынын ар тараптуу жана гармониялуу өнүккөн инсанды калыптандыруунун негизги белгилерин аныктоо болуп саналат. Системалык компонент заманбап мектептин билим берүү системасын өнүктүрүүнүн бүтүндүгү идеясына негизделген жана окуучулардын дене тарбиясын жана ден соолугун калыптандыруу стратегиясын иштеп чыгууга көмөктөшөт.

Инсанга багытталган окутуу маселелери жана анын негизги компоненттери: аксиологиялык, когнитивдик, активдүүлүк-чыгармачылык жана инсандык (системаны түзүүчү катары) Ш. А. Амонашвили (1990), И. Б. Бекбоев (2011), Л. П. Кибардина (2007) жана башка авторлордун пикири боюнча, мектепте инсанга багытталган билим берүүнү ишке ашыруунун эң маанилүү педагогикалык шарттары билим берүү мейкиндигин, убактысын жана уюштуруучуларын камтыган ийкемдүү окуу чөйрөсүн түзүү, коомдун жана мектептин баалуулук биримдигин камсыз кылуу болуп саналат.

Дене тарбиядагы *ишмердүүлүк багытты* системалуу билимди, кыймыл-аракеттерди аткаруу ыкмаларын өздөштүрүү жана ар кандай кырдаалдарда аларды адекваттуу жана чыгармачыл колдонуу менен байланышат. Окуучуларды дене тарбия ишмердикте активдүү өз алдынча таанып-билүүгө чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүгө багытталат.

Компетенттүүлүк ыкма окуучунун сабактарда гана эмес, сабактан тышкаркы иш-аракеттерде да белгилүү натыйжаларга өз алдынча жетишине өбөлгө түзөт. Артыкчылыктуу максаты инсандын дене тарбиясынын базасын түзгөн негизги жана предметтик компетенцияларды калыптандыруу болуп саналат.

Компетенттүүлүк ыкма дене тарбия бакалаврларын кесиптик ишмердикке даярдоо процессинин практикалык багыттуулугун камсыз кылууда, ЖОЖда окуу процессинде болочок дене тарбия педагогунун маанилүү ден соолукту калыптандыруучу компетенцияларын өздөштүрүүдө аныктоочу болуп саналат.

Интегративдик ыкма интегративдик маселелерди чечүүдө бири-бирин толуктап келген мектеп программасынын ар кандай бөлүмдөрүн пайдаланууну камтыйт. Алсак, дене тарбия сабактарында дене тарбия жана валеологиялык тарбия маселелерин чечүү.

Л. И. Лубышеванын (2006) пикири боюнча окуучулардын дене тарбиясынын интеллектуалдык жана мотивациялык-керектөө компоненттеринин калыптанбагандыгы балдардын жана өспүрүмдөрдүн кыймылдуу активдүүлүгүнүн төмөндүгүнүн башкы себеби. Физикалык көнүгүүлөрдүн ден-соолукка, организмдин функционалдык абалына жана иш жөндөмүнө тийгизген таасири жөнүндө керектүү билимди өздөштүрүү физикалык активдүүлүккө түрткү берет жана көнүгүүгө болгон муктаждыкты калыптандырууга жардам берет.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү мектеп окуучуларына билим берүү жана дене тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети: мектеп окуучуларынын дене тарбия сабагына баалуулук-мотивациялык мамилесин калыптандыруунун формалары, каражаттары, психологиялык-педагогикалык ыкмалары жана шарттары.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкү **методдор** колдонулду:

- теориялык методдор: проблема боюнча жалпы илимий методикалык адабияттарды талдоо жана жалпылоо; дене тарбияга мотивациялоо жана ден соолукту калыптандыруу заманбап технологиялык ыкмаларды талдоо жана системалаштыруу;

- эмпирикалык методдор: алдынкы педагогикалык тажрыйбаны изилдөө жана жалпылоо; сурамжылоо жана тестирлөө, педагогикалык байкоо, салыштырма талдоо, тажрыйбалык-эксперименттик иш, IBM SPSS STATISTICS 22 программасы аркылуу маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу ыкмалары.

Окуучулардын билим деңгээлин, кызыгууларын жана мотивдерин, окуучулардын ФК сабактарына тартылышын аныктоо үчүн Н. Лусканованын анкетасы, “ийгиликке жетүү же ийгиликсиздиктен коркуу” мотивациясын жана багытын аныктоодо А. Реан менен М. Фоменконун анкеталары колдонулган.

Эксперименталдык класстарда дене тарбия сабактарында физикалык сапаттарды өнүктүрүү үчүн ылдамдык, күч сапаттарын, координация, ийкемдүүлүк жана жалпы чыдамкайлыкты өнүктүрүү үчүн атайын көнүгүүлөрдүн комплекстери иштелип чыккан. Сабактын даярдоо бөлүгү ысынуу жана жалпы даярдоочу көнүгүүлөрүн камтыган. Сабактын негизги бөлүгүндө окуучулар 5-9-класстар үчүн дене тарбия окуу программасынын мазмунуна ылайык пландаштырылган материалды өздөштүрүү менен алектенген. Жалпы даярдоочу көнүгүүлөрдүн комплексин аткарууга окуучуларды топторго бөлүү менен 15-20 мүнөт бөлүнгөн. Сабактын жыйынтыктоочу бөлүгүндө үй тапшырмасына жана сабактын жыйынтыгын чыгаруу үчүн 3-5 мүнөт бөлүнгөн.

Дене тарбия сабактарынан тышкары, класс жетекчилер 5-9-класстар үчүн окутуунун интерактивдүү ыкмасын, тактап айтканда, пролемалуу, жамааттык окутуу, активдүү методдорду, кейс-технологияларды, өспүрүмдөргө ийгиликке жетүүгө мотивация берген методдорду (коомдук ишмерлерди мисал келтирүү, атаандаштыруу методу, команда менен иштөө, өзү-өзү баалоо, ийгиликтүү адамдарды мисал келтирүү) ж.б. колдонуу менен “Ден соолук сабактарын” өткөрүшөт.

Программанын теориялык бөлүгү окуучулар менен ден соолук жана аны чыңдоо ыкмалары, жеке жана коомдук гигиенанын эрежелери, тамактануу режими, өзүн-өзү көзөмөлдөө жана баалоо ыкмалары, ден соолукту чыңдоочу

жана бузуучу факторлор, ден соолук күндөлүгү, өспүрүмдүн психологиясы жана үй-бүлөсү, достору менен болгон мамилеси жөнүндө сабактан тышкары иштин тематикасын камтыйт.

Практикалык бөлүгү дене боюн калыптандыруу жана тураалоо үчүн ден соолукту чыңдоочу гимнастиканы, спорттук жана кыймылдуу оюндарын, эстафета, дене тарбия жана ден соолукту чыңдоо иш-чараларын, викторина жана конкурстарды камтыйт (Тиркеме 12).

Дене тарбия жана “Ден соолук” сабактарынын натыйжалуулугун баалоо үчүн 6 нормативден турган ФД комплекстүү тестирлөө методикасы колдонулган: челнок чуркоо 4x9 м., 60 м. чуркоо, 1500 м. чуркоо, ордунан узундукка секирүү, ийилчектик тести, төмөн перекладинага (к) тартынуу, бийик перекладинага тартынуу (э). Окуучу 6 контролдук көнүгүүлөрдү ийгиликтүү аткаргандыгынын натыйжасы 85% кем эмес болсо, анда физикалык даярдыгы (ФД) “жогору”, 75% кем эмес – “ортодон жогору”, 65% кем эмес – “орточо”, 50% жогору – ортодон төмөн, 50% кем – ФД “төмөн” деп бааланат (Тиркеме 10).

Контролдук топтун окуучулары ДТ сабактарды өткөрүүнүн жалпы кабыл алынган салттуу методикасы боюнча иш алып барышты, окутуунун жыйынтыктары контролдук көнүгүүлөрдү аткаргандыгы боюнча бааланды.

“Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабагына болгон оң мотивациясын калыптандыруунун педагогикалык негиздери” аттуу үчүнчү бапта, ден соолукту чыңдоочу билим берүү системасын түзүүнүн негизи катары ден соолукту сактоо технологиялардын маңызы жана мазмуну такталды; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына мотивациясын калыптандырууда колдонулган психологиялык-педагогикалык методдору белгиленди; 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын дене тарбияга сабагына карата оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели иштелип чыкты; аны ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары түзүлдү; окуучулардын физикалык өнүгүүсүнө жана дене тарбия даярдыгына дифференциалдуу баа берүү жана мониторинг жүргүзүүнүн жолдору иштелип чыкты.

Билим берүү системаны бири-бирине тыгыз байланышкан жана көз каранды компоненттердин жыйындысы катары кароо керек: максаттар – принциптер – мазмуну – методдор - каражаттар – иш формалары. Заманбап мектептин милдети – окуучулардын ден соолугун калыптандыруу жана физикалык жагынан мыкты жетишүү үчүн зарыл болгон уюштуруу-педагогикалык шарттарды камтыган окуу-тарбия процессин түзүү.

А. П. Матвеев (2016), Л. А. Морозова (2018), И. В. Манжелей (2014), Ю. В. Науменко (2006), А. В. Сизов (2018), Н. К. Смирнов (2003), С. Т. Токтогулов (2010) ж. б. билим берүү мекемелеринде окуучулардын ден соолугун

калыптандыруу, ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүү маселелери инсандын айлана-чөйрө менен өз ара байланышы болгонун жана ден соолукту сактоочу технологияларды колдонуу менен комплекстүү каралышы керектигин белгилешет.

Заманбап мектепте педагогикада ден соолукту коргоо чөйрөсүнө мындай аныктама берилет: ден соолукту сактоо жана сергек жашоо образын сактоо маданиятын кеңейтүүнү жана тереңдетүүнү, билим берүү процессин медициналык, психологиялык жана педагогикалык жактан камсыздоону жакшыртууну камсыз кылган чөйрө.

Н. К. Смирнов (2003), ден соолукту сактоочу билим берүү технологияларынын негизги максаты – окуу-тарбиялоо процессинде окуучулардын ден соолугун сактоону камсыз кылуу, сергек жашоо боюнча зарыл болгон билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу, алган билимдерин күнүмдүк турмушта колдонууга үйрөтүү экенин белгилейт.

Анын пикири боюнча, билим берүү системасында колдонулуучу ден соолукту сактоочу технологиялары ден соолукту коргоо боюнча жолдору, колдонгон ыкмалар жана иш формалары менен айырмаланат:

- ✓ медициналык-гигиеналык технологиялар (МГТ);
- ✓ дене тарбия-ден соолукту чыңдоо технологиялары (ДДТ);
- ✓ экологиялык ден-соолукту сактоочу технологиялар (ЭДТ);
- ✓ жашоо-тиричиликтин коопсуздугу технологиялары (ЖТКТ);
- ✓ ден-соолукту сактоочу билим берүү технологиясы (ДСБТ).

Ш. А. Амонашвилинин (1990), И. Б. Бекбоевдин (2011), Е. П. Ильиндин (2002), Е. Н. Никитинанын (2006) эмгектеринде кызматташуу педагогикасын тууралуу айтылган, ал инсандын жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрүн таянуу менен жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн эркин ачыктоого, өзүн-өзү өнүктүрүүгө шарт түзүп келген методдордун системасын колдонууну камтыйт. Кызматташуу педагогикасы ар бир балага жеке мамиле жасоонун ордуна аны инсан катары өнүктүрүүгө багытталган. Ошол себептен, билим берүүнүн заманбап ыкмалары педагогдордун инсандык билим берүү жараянына болгон мамилесине көз каранды болгону талашсыз.

Ден соолукту чыңдоочу мектеп мейкиндигин уюштуруу окуу процессинде мектеп окуучуларын комплекстүү системалуу психологиялык-педагогикалык колдоону уюштурууну да камтыйт, бул дене тарбия мугалиминин, педагог-психологдун жана социалдык педагогдун макулдашылган командалык ишсиз мүмкүн эмес.

Мектепте ден соолукту чыңдоочу билим берүү чөйрөсүнүн негизги милдеттери:

1) мектеп окуучуларын өзүнүн ден соолуктун баалуулугун түшүнө билүү менен аны калыптандырууга багыттоо;

2) саламаттык абалынын, сергек жашоонун принциптери жана формалары жөнүндө билимдерди калыптандыруу;

3) окуучунун жетиштүү кыймыл-аракетин жана коомдук пайдалуу ишмердигин камсыз кылуу;

4) сергек жашоо принциптерин ишке ашыруу максатында ден соолукту сактоочу жүрүм-турумду калыптандыруу, баңги заттарды, тамекини жана алкогольду колдонууну четке кагуу.

Ошентип, ден соолукту калыптандыруучу билим берүү системасынын негизи мектеп окуучуларынын дене тарбиясына жана тарбиясына, анын коомго аралашуусуна, социалдашуусуна жана ден соолугуна, сергек жашоо образына жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө жана өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулуусуна негизделген инсандын дене тарбиясын калыптандыруу болуп саналат.

Жалпы билим берүүчү мектептердин 5-9-класстарынын окуучулары үчүн «Дене тарбия» программасында (2015-ж.) дене тарбиянын максаты: «Окуучулардын физикалык өнүгүүсүнө, руханий байлыкка жана адеп-ахлактык тазалыкка жетүүнүн негизинде гармониялуу тарбиялоо» деп белгиленген.

“Дене тарбия” Предметтик стандартында (2022) 5-9-класстардын окуучулары үчүн сабактын максаты төмөнкүчө белгиленген: “...мектептеги дене тарбия процессинде калыптанган билимдерди, көндүмдөрдү жана компетенцияларды өздөштүрүүнүн негизинде окуучунун дене тарбиясын калыптандыруу. Ал окуучунун физикалык, эмоционалдык (психологиялык), социалдык ден соолугуна, ошондой эле тигил же бул турмуштук маанилүү милдеттерди чечүүгө багытталган дене тарбия көнүгүүлөрүн аткаруу маданиятын камсыз кылуучу компетенттүүлүккө жетишүүнү болжолдойт”.

Биздин көз карашыбызда, инсанга багытталган окутуунун актуалдуулугун жана адамдын ден соолугунун социалдык-маданий баалуулугун эске алуу менен, заманбап мектеп дене тарбиясынын максаты окуучулардын дене тарбия сабактарына кызыгуусун, өз ден соолугун калыптандырууда жана сактоодо туруктуу мотивдерин жана муктаждыктарын калыптандыруу менен байланыштуу болушу керек алардын физикалык, психикалык жана адеп-ахлактык сапаттарын бүтүндөй өнүктүрүү, дене тарбиянын баалуулуктарын өздөштүрүү менен инсандын дене маданиятын калыптандырууга өбөлгө түзүү.

Теориялык талдоонун негизинде жалпы билим берүүчү мектептерде ден соолукту чыңдоочу билим берүү системасынын модели иштелип чыкты (3.1-сүрөт).

3.1-сүрөт – Ден соолукту чыңдоочу билим берүү системанын түзүлүшү.

Ден соолукту чындоочу чөйрөнүн өнүгүүсү жана толук кандуу иштеши төмөнкү маселелерди чечүү талап кылынат:

1) Социалдык милдеттер: мектеп окуучуларын өз ден соолугун жана бүтүндөй коомдун ден соолугун колдоого багыттоо, ден соолуктун баалуулугун түшүнүү жана сергек жашоо принциптерин ишке ашыруу; баңги заттарды, тамекини жана алкогольду колдонууну четке кагуу менен ден соолукту сактоочу жүрүм-турумду калыптандыруу;

2) Психологиялык-физиологиялык милдеттер: ден соолукту сактоо, мектеп жашындагы балдардын жекече-типологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрү, организмдин функционалдык жана адаптациялык мүмкүнчүлүктөрү, дене тарбиялык активдүүлүгү жана өзүн өзү көзөмөлдөө методдору жөнүндө билимди калыптандыруу;

3) Уюштуруу-педагогикалык милдеттер: уюштуруучулук (окуу процессин уюштуруу, окуучулардын күн тартибин оптималдаштыруу); процесстик (маалыматтык ресурстарды камсыздоо, окуу жүктөмүн жөнгө салуу); кесиптик-компетенттүүлүк (окутуунун натыйжаларын баалоого комплекстүү мамиле, педагогикалык тактика, “тобокелдиктердин” алдын алуу, окутуу, тарбиялоо жана ден соолугун чындоо методдору).

4) Башкаруу милдеттери (окуу-тарбиялоо процессинин сапатын жана натыйжалуулугун көзөмөлдөө; психологиялык-педагогикалык коштоону уюштуруу; материалдык-техникалык камсыздоо, маалыматтык, методикалык жана адистик ресурстар ж.б.).

Окуучулардын дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруу процесси тышкы жана ички шарттарды түзүү менен байланышкан. Тышкы шарттар: билим берүү мекемесинде атайын чөйрөнү түзүү, окуучулардын, педагогдун жана ата-энелердин биргелешкен ишмердигин уюштуруу.

Билим берүүнүн ар кандай системаларынын теориясын жана практикасын талдоонун негизде, дүйнөдө эң көп таанылган билим берүү системалары Л.С. Выготскийдин (1996) социалдык-конструктивдик теориясына негизделгени белгилүү, окутуу когнитивдик деңгээлде эмес, коомдук жана инсандар аралык деңгээлде болоору, окуучунун ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшү ар кандай булактардан: мугалимден, курдаштардан же окуу китебинен алынган жаңы билимдер менен болгон билиминин өздөштүрүү шарттарында ишке ашуусуна негизделген.

Педагогикалык иштин ден соолукту калыптандырууга, окуучунун дене тарбияга, спорттук активдүүлүккө туруктуу кызыгуусун жана умтулуусун калыптандырууга багытталышы дене тарбия педагогунун жогорку деңгээлдеги рефлексивдик жөндөмдөрүнүн өнүккөндүгүн талап кылат.

Билим берүү чөйрөсүндө позитивдүү эмоционалдык жүрүм-турум мейкиндикти түзүү билим берүү процессинин катышуучуларынын кызыгуусун

жана эмоционалдык көтөрүнкү абалын жараткан интерактивдүү окутуу программаларын колдонуу аркылуу ишке ашат. Мониторинг жүргүзүү менен окуучулардын физикалык өнүгүүсүнүн жана дене тарбия даярдыгынын деңгээлин аныктоо мектептин дене тарбия системасынын натыйжалуулугун баалоого жана аны өз убагында оңдоп-түзөөтүүгө мүмкүндүк берет.

Инсанды окутуунун жана тарбиялоонун методологиялык ыкмаларына жана инновациялык ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсүнүн негизги компоненттерине таянуу менен биз мектеп окуучуларын дене тарбияга оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин иштелип чыкты. Ал 4 блоктун камтыйт:

1. *Максаттуулук блогу* – социалдык заказ, Мамлекеттик стандарттын жана «Дене тарбия» предметтик стандартынын талаптарына жооп берет жана инсандын дене тарбиясын калыптандырууга жана мектеп окуучуларын дене тарбияга оң мотивациялоого байланышкан максаттарды жана милдеттерди чагылдырат.

2. *Методологиялык блок* – инсандын оң мотивациясын калыптандырууга методологиялык жолдорун (системалык-структуралык, инсанга багытталган окутуу, ишмердиктүү, компетенттүү жана интеграцияланган) жана мотивациянын негизги компоненттерин чагылдырат: когнитивдик, коммуникативдик, операциялык-мазмундук, баалуулук-рефлексивдүү компонент.

3. *Мазмундук-технологиялык блок* – оң мотивацияны калыптандыруу боюнча иштердин негизги багыттарын, процесстик моделдерди (технологияларды), негизги иш формаларын, колдонулуучу методдорду, каражаттарды жана ыкмаларды камтыйт.

4. *Баалоо-натыйжалоо блогу* – окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын калыптануу деңгээлин жана багытын баалоо критерийлерин камтып келет (3.2-сүрөт).

Коомчулуктун талаптары	
ДТ боюнча Мамлекеттик жана Предметтик стандартынын талаптары	
Максаттуулук блогу	Максаты: Мектеп окуучуларынын инсандык дене маданиятын жана дене тарбияга болгон оң мотивациясын калыптандыруу
	Милдеттери: Мектеп окуучуларынын когнитивдик, коммуникативных компетенцияларын калыптандыруу; ДТ сабактарына кызыгуусун арттыруу жана ден соолукка баалуук мамилесин калыптандыруу
Методологиялык негиздери	Окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу максатында системалык-структуралык, инсанга багытталган окутуу, ишмердиктүүлүк, компетенттүүлүк жана интеграциялануу методологиялык жолдорун колдонуу

ДТ болгон оң мотивациянын компоненттери					
	Когнитивдик: билим, дене маданиятынын ,ден соолуктун баалуугун сезе билүү	Коммуникативдик инсандын жүрүм- турум эрежелери жана принциптери	Операционалдык- мазмундук: практикалык кыймыл-аракет билгичтик жана көндүмдөр	Ценностно- рефлексивный: ДТ, ден соолукка баалуулук мамилеси, өзүн-өзү баалоо	
Мазмундук технологиялык блок	Дене тарбия жана ден-соолукту чындоочу ишмердиктин түрлөрү				
	Окуу иштери		Класстан тышкары иштер	Сабактан тышкары иштер	
	Формасы	Теория сабактары	Практикалык сабактар	Өз алдынча иш	
	Дидактикалык камсыздоо	ДТ сабактарынын методикалык камсыздоосу, жалпы дене тарбия комплекстери, ден соолук сабактары, класстан тышкары окуучулардын ДТ мотивациясын калыптандыруу максатында иш чараларды уюштуруу			
	Методдор	Психологиялык-педагогикалык технологиялар	Маалымат-коммуникация технологиялары	Окутуудагы инновациялык технологиялар	Ден соолукту сактоо технологиялар
Баалоо-жыйынтыктоо блогу	Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын баалоо критерийлери				
	Мотивациянын калыптануу деңгээли	Когнитивдик компетенциянын калыптануу деңгээли	Коммуникативдик компетенциянын калыптануу деңгээли	Баалуулук багыттарынын калыптануу деңгээли	
	Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясын негизги көрсөткүчтөрү				
	Билими	Билгичтиги жана көндүмдөрү	Компетенциялары	ДМ жана ден соолук балуулугу	
	Окуучулардын дене тарбияга болгон оң мотивациясын денгээли				
	Төмөн		Орто	Жогору	
	Жыйынтыктар:	Дене маданиятына ээ, дене тарбияга оң мотивациясы болгон мектеп окуучусу			

3.2-сүрөт – Окуучуларды дене тарбия сабагына болгон оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук модели.

Түзүлгөн моделди ийгиликтүү ишке ашыруу процесси атайын уюштуруучулук-педагогикалык шарттарды талап кылат (3.1-таблица).

3.1-таблица – Дене тарбия сабактарына окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу моделин уюштуруучулук-педагогикалык шарттары

№	Педагогикалык шарттар	Мазмуну
1	Уюштуруучулук	<ul style="list-style-type: none"> • Билим берүү процессин санитардык-гигиеналык, социалдык-психологиялык, уюштуруу шарттарын камсыздоо; • Мектепте ден соолукту сактоочу чөйрөнү түзүү; • Окуучуларды психологиялык-педагогикалык колдоо системасын уюштуруу
2	Мазмуну боюнча	<ul style="list-style-type: none"> • ДТ сабактарынын мазмуну Мамлекеттик стандарттын жана «Дене тарбия» предметтик стандартынын талаптарына (окуу пландары, программалар, ОМК, педпрактиканын программалары) ылайык келиши; • «Ден соолук сабактары» программасынын мазмунунун маалыматтык, операционалдык жана мотивациялык-процесстик компоненттери; • Болочок ДТ педагогдорунун ден соолукту чыңдоочу компетенттүүлүгүн камсыз кылуу.
3	Технологиялык	<ul style="list-style-type: none"> • Дене тарбияга оң түрткү берүүчү педагогикалык технологиялардын системасы; • Билим берүү процессинин катышуучуларын психологиялык-педагогикалык жана социалдык-психологиялык жактан коштоону камсыздоо; • Жалпы билим берүү мектептин ден соолукту калыптандыруучу иш-чаралардын системасын долбоорлоо жана ишке ашыруу.
4	Диагностикалык	<ul style="list-style-type: none"> • Окуучулардын дене тарбияга болгон мотивациясынын калыптануу деңгээлин аныктоо боюнча диагностикалык инструменттери; • Физикалык өнүгүүнү жана физикалык даярдыкты баалоонун диагностикалык инструменттери; • Окуучулардын ден соолугуна, физикалык өнүгүүсүнө жана дене тарбиялык даярдыгына мониторинг жүргүзүү жана баалоо системасы

Класстык жана класстан тышкаркы иштердин ар кандай формаларынын процессинде, ошондой эле башка дисциплиналарды контексттик форматта окуу процессинде ден соолукту калыптандыруучу технологиялардын төмөнкү топторун колдонуу зарыл:

- *Биринчи топ* – билим берүү процессинин оптималдуу гигиеналык шарттарын камсыз кылуу технологиялары;
- *Экинчи топ* – окуу процессин рационалдуу уюштуруу жана кыймыл-аракетти камсыз кылуу технологиялары;

- *Үчүнчү топ* – билим берүү ишин жана окуучулардын өз алдынчалыгын жанданжыруу жана стимулдаштыруу психологиялык-педагогикалык технологиялар.

Ш. А. Амонашвили (1990), И. Б. Бекбоев (2011), С. Н. Горшенина (2017), Е. Н. Ильин (2002), Н. К. Дюшеева (2009), М. М. Эсенгулова (2010), Р. Н. Токсонбаев (2018) жана башкалардын эмгектеринде окутуунун эффективдүүлүгү, анын гуманисттик маңызы жана багыты эң оболу мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү жана жогорку технологиялык маданияты менен аныктала тургандыгы белгиленет.

“Дене тарбия” багыты боюнча ЖКББ МББСнын (2015) мазмунун талдоонун негизинде, ошондой эле “Дене тарбия жана спорт” багыты боюнча ЖКББ жаңы мамлекеттик стандартынын (2021) талаптарына ылайык, болочок ДТ педагогдорунун кесиптик компетенциялары иштелип чыкты. ДТ бакалаврларын даярдоонун окуу пландарынын мазмуну, ар кандай контингент үчүн ден соолукту чыңдоо программаларын иштеп чыгуунун өзгөчөлүктөрүн, сергек жашоо негиздерин жайылтуу боюнча иштин уюштуруу формаларынын жана методдорунун көп түрдүүлүгүн эске алуу менен иштелип чыкты, бул динамикалык билим берүү чөйрөсүн түзүүгө жана студенттердин окутуу траекториясын тандоого белгилүү эркиндик түзөт (3.2-таблица).

3.2-таблица – “Дене тарбия жана спорт” бакалаврынын ЖБПСынын түзүлүшү (ЖКББ МББС, 532000 «ДТС», Бакалавр (21.09.2021ж., № 1578/1)

Мазмуну		Көлөмү (кредит)
1 Блок	Дисциплиналар	215
	I. Гуманитардык, социалдык жана экономикалык цикл	34
	II. Математика жана табигый-илимдеринин циклы	12
	III. Кесиптик цикл	169
2 Блок	Практика	15
3 Блок	Мамлекеттик жыйынтыктоочу аттестация	10
Жалпы көлөмү		240

532000 «Дене тарбия жана спорт» багыты боюнча ЖКББ МБС (2021) берилген дене тарбия бакалаврларынын универсалдуу жана жалпы кесиптик компетенцияларынын негизинде болочок педагог – ДТ бакалаврларынын маанилүү адистик компетенцияларын иштелип чыкты (3.3-таблица).

3.3-таблица – Болочок ДТ педагогунун кесиптик маанилүү компетенциялары

<p>ЖКББ МБС багыты: 532000 «Дене тарбия», квалификациясы: Бакалавр, (КР ББИМ «15» сентябрь 2015 ж. № 1179/1 буйругу</p>	<p>ЖКББ МБС багыты: 532000 «Дене тарбия жана спорт», квалификациясы: Бакалавр, (КР ББИМ «21» сентябрь 2021 ж. № 1578/1 буйругу</p>
<p>Ден соолукту сактоо компетенциялары:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Дене тарбия практикасында адамдын организмнин өнүгүү процессинде болуп жаткан физиологиялык процесстер жөнүндө билимди колдонуу; • Педагогикалык, медициналык-биологиялык методдорду колдонууга, машыккандардын абалын көзөмөлдөөгө, дене тарбия көнүгүүлөрүнүн таасирин байкоо жана көзөмөлдүн натыйжаларына жараша аларды оңдоо. 	<p>Ден соолукту калыптандыруу компетенциялары:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Окуучулардын жалпы инсандык маданиятын, сергек жашоонун негиздерин, ДТ жана спорт менен машыгууга кызыгуусун жана муктаждыгын калыптандыруу үчүн ДТ жана спорттун баалуулук потенциалын колдоно алат; • ДТ боюнча окуу сабактарын жана ар түрдүү контингент менен класстан тышкары иштерди пландаштырууга жана өткөрүүгө, окуу тарбия процессинде жана сабактан тышкары иштерде окуучулардын өмүрүн жана ден соолугун калыптандыруу жана сактоону камсыз кылууга жөндөмдүү; • Окуучулардын жеке өзгөчлүктөрүн эске алуу менен дене тарбия жана ден соолукту чыңдоочу иш формаларын гигиеналык, климаттык, экологиялык жана башка факторлорду эске алуу менен ишке ашырууга жөндөмдүү; • Дене тарбия жана спорт тармагында топтолгон руханий баалуулуктарды, патриоттуулукка тарбиялоого катышкандардын инсандык сапаттары жөнүндө алган билимдерин колдоно билүү, девианттык жүрүм-турумдун алдын алуу, сергек жашоо образын калыптандыруу.

Болочок ДТ педагогдорунун технологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн кесиптик циклдин дисциплиналары студенттердин компетенцияларын калыптандыруунун этаптарын улантууну эске алуу менен белгилүү бир ырааттуулукта түзүлгөн:

1-этап – студенттердин кесиптик-педагогикалык билимдерин жана билгичтиктерин калыптандыруу;

2-этап – предметтик жана кесиптик даярдыкты камсыз кылуу;

3-этап – натыйжалуу компетенттүүлүк: болочок ДТ педагогунун жеке жана кесиптик өнүгүшү;

«ДТ жана спорт бакалавры» окуу программасынын мазмунун иштеп чыгууда «ДТ жана спорт педагогикасы» боюнча лекциялар курсуна төмөнкү

темалар киргизилди: «Заманбап билим берүү технологиялары» (3 саат), «Окутууда ден соолукту сактоочу технологиялар» (3 саат), 3-курстун студенттери үчүн «Окутуунун атайын ыкмалары» сабагынан лекциялар курсуна кийинки темалар киргизилген: «окуучулардын дене тарбия сабактарына кызыгуусун арттыруу» (3 саат), «Окутуунун натыйжаларын заманбап баалоо методдору» (3 саат).

Студенттердин долбоордук жана изилдөөчүлүк көндүмдөрүн өнүктүрүү максатында 3-4-курстун студенттеринин педагогикалык практикасынын программаларына төмөнкү тапшырмалар киргизилген: мектеп окуучуларынын дене тарбия жана ден соолукту чыңдоо иш-аракеттерине болгон кызыкчылыктарын жана мотивациясын аныктоо үчүн анкета түзүү, ДТ даярдыгын тестирилөө жана анын натыйжаларын баалоо, 5-9-класстардын окуучулары үчүн «Ден соолук сабактары» программасы боюнча класстык сааттарды өткөрүү, дене тарбия, спорттук, ден соолукту чыңдоо иш-чараларын уюштуруу.

Мектеп окуучуларынын ДТ даярдыгын деңгээлин баалоо салттуу системанын окуу ченемдеринин негизинде 5 баллдык шкала боюнча аныкталганы окуучулардын ДТ сабагына кызыгуусун жана мотивациясын төмөндөтөт. Биз окуучуларыдын физикалык өнүгүүсүн, ден соолугун жана дене тарбия даярдыгын аныктоодо дифференцияланган баалоо технологиясын колдонууну сунуштайбыз: контролдук көнүгүүлөр, мында физикалык даярдыгы 5 деңгээлдүү шкала боюнча бааланат: жогорку деңгээл, ортодон жогору, орточо, ортодон төмөн жана төмөн, ошондой эле организмдин өнүгүшүнүн баасын алууга мүмкүндүк берген индекстер методун колдонуу: салмак-бой индекси, күч индекси, ийин индекси ж.б.

Тестирилөөнүн натыйжаларын деңгээлдик баалоо жана окуучулардын ДТ жана физикалык өнүгүүсүн индекстер аркылуу сунушталган баалоо технологиясы ДТнын каражаттарын туура тандоого, окуу-машыгуу процессинде жүктөмдү башкарууга, мониторинг жолу менен физикалык өнүгүү динамикасын жана окуучулардын даярдыгын аныктоого мүмкүндүк берет. Системалык көзөмөлдү уюштуруу жана окутуунун натыйжалары жөнүндө окуу-тарбия процессинин бардык субъекттерин маалымат менен камсыз кылуу дене тарбия процессин эффективдүү башкаруу менен натыйжалуу кылууга мүмкүндүк берет.

“Жалпы билим берүү мектебинин ден соолукту чыңдоочу системасынын натыйжалуулугун эксперименттик негизделиши” деген төртүнчү бапта изилдөөнүн эксперименталдык жыйынтыктарынын анализи берилди.

Эксперименталдык иштин баштапкы этабында окуучулардын муктаждык-баалуулук багытын аныктоо үчүн окуучулардын анкеталык

сурамжылоо жүргүзүлүп, ага 9-класстын 603 окуучусу (303 улан, 300 кыз) катышкан. “Дене-тарбия сабагы керекпи?” деген суроого “ооба” деп – 74% жооп беришти, 14% – “жок” деген жооп беришти, 12% – милдеттүү түрдө эмес (4.1-сүрөт).

4.1-сүрөт – Мектептеги ДТ сабактарынын зарылдыгы тууралуу окуучулардын пикири.

Окуучулардын дене тарбия сабактарына катышуусунун анализи көрсөткөндөй, окуучулардын 71% – ДТ сабагына үзгүлтүксүз катышат, 10% – ДТ сабактарына маани бербейт, ал эми окуучулардын 19% – ДТ сабактарына катышуу милдеттүү эмес, – деп дайыма калтырат (4.2-сүрөт).

4.2-сүрөт – 9-класстардын окуучуларынын ДТ сабактарына катышуусу.

Ата-энелердин (263 ата-эне катышты) балдар менен ДТ биргелешип алектенүүсүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкеталык сурамжылоонун негизинде, алардын 25,2% – чуркоо, физикалык көнүгүүлөр жана спорттук оюндар менен өз алдынча машыгууну кааларын билдирди, 11,4% – балдары менен шахмат

жана шашки ойноорун, 15,2% – эртең мененки гимнастикалык көнүгүүлөрдү бирге аткарганын, 22% – туристтик жүрүштөргө, эс алуу максатында чогуу барууну жактырганын жана 28% гана үйүндө спорттук шаймандар бар экенин билдиришти.

9-класстын окуучуларынын ДТ сабактарына карата окуу мотивациясынын деңгээлин аныктоо боюнча анкета (Н. Лусканова) аркылуу аныктоонун натыйжалары ЭТ окуучуларынын мотивациясынын өсүшүн көрсөттү: экспериментке чейин жогорку – 19 %, эксперименттен кийин 27% (+8), мотивациясы жакшы деңгээлде болгон окуучулар – 17% дан 24% чейин өсүшүн (+7), орточо мотивациянын деңгээли мурунку деңгээлде калганы байкалат, мотивациянын төмөн деңгээли – экспериментке чейин – 26%, эксперименттен кийин – 16% (-10) жана негативдүү мотивация 14% дан 9% га чейин төмөндөшү (-5) байкалат. КТ мотивациясынын жакшы болгон окуучулардын саны (+3) бир аз өсүшү жана төмөн мотивациясы (-2) болгон окуучулардын саны азайганы байкалат, КТ калган көрсөткүчтөрдө олуттуу өзгөрүүлөр байкалган жок (4.1-таблица, 4.3-сүрөт).

4.1-таблица – Окуучулардын мотивациялык деңгээлин аныктоонун жыйынтыктары (Н. Лусканова боюнча)

№	Деңгээли	Балл	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку мотивация	25-30	19	16	27	17
2	Жакшы мотивация	20-24	17	16	24	19
3	Орто мотивация	15-19	24	25	24	24
4	Төмөнкү мотивация	10-14	26	28	16	26
5	Терс мамиле	10 дон төмөн	14	15	9	14

4.3-сүрөт – Эксперименталдык топтун окуучуларынын окуу мотивациясынын деңгээлин аныктоонун жыйынтыктары.

Окуучулардын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясынын деңгээлин аныктоо үчүн 10 суроодон турган “ооба” жана “жок” деген жооптордун варианттары А. Реандын сурамжылоо анкетасы колдонулган. Мотивациянын деңгээли топтолгон баллдын жалпы саны боюнча аныкталган (4.2-таблица, 4.4-сүрөт).

4.2-таблица – 9-класстын окуучуларынын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясынын деңгээли (А. Реан боюнча)

№	Деңгээли	Балл	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку ийгиликке жетүү мотивация	14-20	19	20	25	20
2	Орто мотивация ийгиликке жакын	11-13	28	27	29	28
3	Орто мотивация ийгиликсиздикке жакын	8-10	26	26	23	25
4	Төмөнкү ийгиликсиздик мотивация	1-7	27	26	23	27

4.4-сүрөт – 9-класстын окуучулардын ийгиликке жетүү жана ийгиликсиздик мотивациясын аныктоо (А. Реан боюнча).

9-класстын окуучуларынын мотивациясынын багытын баалоо үчүн 12 суроодон жана 5 деңгээлдүү баалоо шкаласынан турган М. Фоменко анкетасы колдонулган (таблица 4.3, 4.5-сүрөт):

- 61 балл жана андан жогору - оң мотивациянын жогорку деңгээли;
- 46-60 балл - оң мотивациянын жакшы деңгээли;

- 26-45 балл – терс мотивацияга жакын мотивациянын орточо деңгээли;
- 16-25 балл – мотивациянын төмөн деңгээли, терс мотивацияга жакын;
- 1-15 балл - терс мотивация.

4.3-таблица – 9-класстын окуучуларынын мотивациясынын багытын жана деңгээлин баалоо (М. Фоменко боюнча)

№	Деңгээли	Упайы	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
	Позитивдүү мотивациянын жогорку деңгээли	61 жогору	13	13	22	12
	Позитивдүү мотивациянын жакшы деңгээли	46-60	17	16	21	16
	Терс мотивацияга жакын орточо деңгээли	26-45	25	26	23	26
	Терс мотивацияга жакын төмөн деңгээли	16-25	22	22	19	23
	Терс мотивация	1-15	23	23	15	23

4.5-сүрөт – 9-класстын ЭТ окуучуларынын мотивациясынын багытын жана деңгээлин эксперименттин башында жана аягындагы баалоонун жыйынтыктары.

Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча ЭТ окуучуларынын билим деңгээли КТ окуучуларына караганда эксперименттен кийин салыштырмалуу жогору болгонун көрсөтөт (4.4-таблица, 4.6-сүрөт).

4.4-таблица – 9 класстын окуучуларынын билим деңгээлин аныктоо

№	Деңгээли	Балл	Экспериментке чейин %		Эксперименттен кийин %	
			ЭТ	КТ	ЭТ	КТ
1	Жогорку	21-25	11	12	24	15
2	Ортодон жогору	16-20	16	18	26	16
3	Орто	11-15	23	22	22	24
4	Ортодон төмөн	6-10	26	25	15	23
5	Төмөн	1-5	24	23	13	22

4.6-сүрөт – Эксперименталдык топтун окуучуларынын эксперименттин башында жана аягындагы билим деңгээлин баалоонун жыйынтыктар.

9-класстын окуучуларынын “Ден соолук жана сергек жашоо” анкетасы боюнча билим деңгээлин аныктоонун натыйжаларын талдоо экспериментке чейин билим деңгээли жогору болгон ЭТ окуучуларынын саны болгону 11%, кийин - 24% (+13); ортодон жогору – 16% жана 26% (+10); орточо деңгээл – 23% жана 22% (-1); ортодон төмөн – 26% жана 15% (-9); төмөнкү деңгээл – 24% жана 13% түздү (-9).

Изилдөөнүн акыркы этабындагы анкетирлөөнүн натыйжалары ЭТ окуучуларынын дене тарбия сабактарына болгон мотивациясынын багыты жана билим деңгээли өзгөргөнүн көрсөтөт.

Окуучулардын мотивдеринин иерархиясында алгачкы үч позицияны дене тарбия менен машыгууга үндөгөн кийинки мотивдери ээлейт: ден соолук абалын жакшыртуу, физикалык көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарууну каалоо, кыймыл-аракет муктаждыктарын канааттандыруу жана физикалык жөндөмдөрүн көрсөтүүгө же текшерүүгө умтулуу.

Көзөмөлдүк топто мектеп окуучуларынын басымдуу мотивдери болжол менен ошол эле деңгээлде калганы байкалат, ошону менен бирге, кыймыл муктаждыктын канааттандыруу мотиви – 7,3% дан 13,4% га чейин жогорулашы жана дене түзүлүшүн жакшыртуу мотиви 6,7% дан 8,4% га чейин өсүшү байкалат.

Изилдөөнүн акыркы этабындагы окуучулардын дене тарбия менен машыгуунун негизги максаттарын аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкеталык сурамжылоонун жыйынтыктары респонденттердин ДТ сабактарынын максаты жөнүндө суроолорго ЭТ окуучуларынын дене тарбия жана ден соолукту чыңдоо мотивдерин күчөтүү жагына өзгөргөнү байкалат. Алсак, респонденттердин 21,0% максаты «өзүнүн дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү», экинчи позициясында – «ДТ көнүгүүлөрү менен үзгүлтүксүз алектенүү зарылдыгы» – 20%, үчүнчү – «адептик-эрктүүлүк сапаттарын тарбиялоо» – 16%, төртүнчү – дене-бой жагынан жогорку жетилүүсү – 14%, бешинчи – ден соолугун бекемдөө – 12%, эс алуу жана көңүл ачуу – 10%, досторду табуу – 4%, кыймылдын сулуулугун сезе билүү – 3% респонденттер жооп берген.

Экспериментке чейин анкеталык сурамжылоонун натыйжалары 9-класстын окуучуларынын дене тарбия менен машыгуусунун басымдуу мотивациялары негизинен кыймыл-аракет ишмердүүлүк процессине байланыштуу, достошууну каалоо жана атаандаштыктан таасир алуу (толкундануу сезими, жеңиш кубанычы ж.б.) менен байланыштуу болгонун тастыктайт. Эксперименттен кийин жогорку класстын окуучуларынын дене тарбия ишмердүүлүгүнүн мотивдерин гендердик жактан талдонун негизинде, ЭТ уландарында «дене тарбия даярдыгын жогорулатуу» мотиви (29,2%) басымдуулук кылганы жана «моралдык-психологиялык мотивдердин» деңгээли (24,4%) кыздарга салыштырмалуу (16,3%) 8% жогору болгону байкалат. Ошону менен, кыздарда ден соолукту чыңдоочу жана функционалдык мотивдердин басымдуу экендигин белгилей кетүү керек: “дене түзүлүшүн жакшыртуу” (22,7%), “ДТ көнүгүүлөрү менен үзгүлтүксүз машыгуу” (22,2%), “ден соолукту чыңдоо” (15,5%) (4.5-таблица).

4.5-таблица – 9-класстын окуучуларынын (эркек, кыздар) дене тарбия ишмердүүлүгүнүн мотивдерин баалоонун жыйынтыктары (%)

№	Мотивдери	Категориялар (%)		
		Бардыгы	Уландар	Кыздар
1.	Физикалык сапаттары	24,3	29,2	24,3
2.	Эрктүүлүк сапаттары	18,8	24,4	16,3
3.	Системалуу көнүгүү	17,1	21,5	22,2
4.	Физикалык жетилүүсү	16,5	15,3	22,7
5.	Ден соолукту чыңдоо	14,6	10,8	15,5
6.	Эс алуу, көңүл ачуу	10,0	13,5	9,6
7.	Достошуу	9,4	9,7	9,5
8.	Кыймыл-аракеттин көрктүүлүгү	3,0	3,5	3,6
9.	Бул тууралуу ойлонбодум	7,6	7,2	8,7

Жогорку класстын окуучуларынын жынысына жараша үстөмдүк кылуучу мотивациянын структурасын салыштыруу жана талдоонун натыйжасында төмөнкү үч мотивациялык топ жогорку класстын окуучуларын дене тарбия-спорттук иш-аракеттерге үндөөдө чечүүчү ролду ойной тургандыгы аныкталды:

– функционалдык (дене тарбиясын жогорулатууга кам көрүү); ден соолук (өз ден соолугуна кам көрүү);

– психологиялык релаксациянын эркин, мүнөзүн жана мотивдерин тарбиялоо менен байланышкан

– моралдык-психологиялык мотивдер (чарчоодон арылуу жана иштөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу зарылдыгы).

Мотивацияга таасир этүүчү кошумча фактор катары сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү (61%) дене тарбия сабагына болгон кызыгууну арттыруучу тышкы стимул катары спорттук секцияны өз алдынча тандоо мүмкүнчүлүгүн атап келген (футбол, баскетбол, күрөш, стол тенниси, сууда сүзүү, ж.б.).

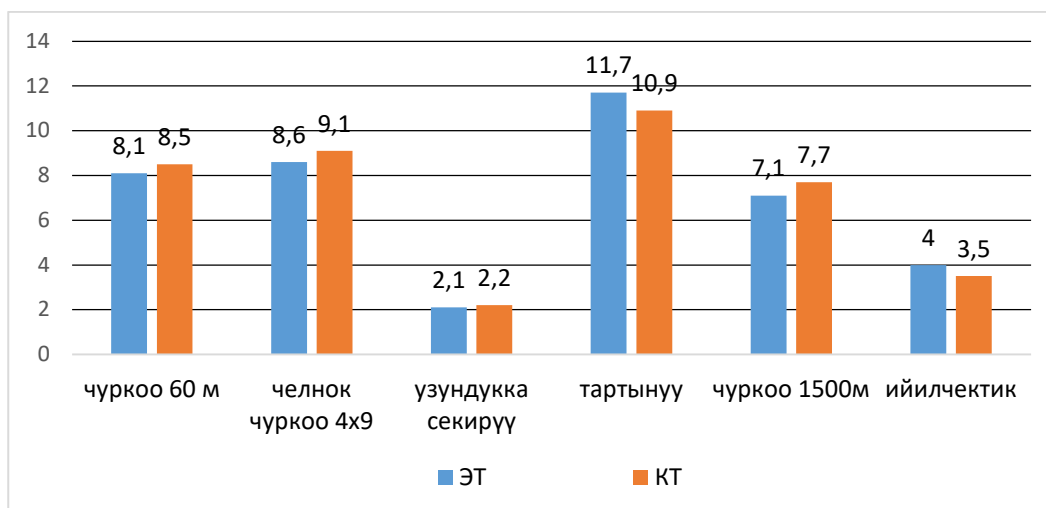
Экинчи орунда – окутуучунун инсандыгы (23%), үчүнчү – жогорку класстын окуучуларынын 10% үчүн тышкы дем берүүчү мотивацияны күчөтүүчү фактор – заманбап спорттук базанын машыгуу үчүн жабдуулануусу, ал эми 6% гана – спорттук мелдештерге катышууга кызыккандыгын билдиришти (мектептин, райондун, шаардын, өлкөнүн курама командаларына мүчө катары).

ДТ даярдыгынын деңгээлин тестирилөөгө 9-класстын 603 окуучу катышты (303 улан, 300 кыз). Экспериментке чейинки тестирилөөдө КТ жана ЭТ окуучуларынын ДТ көрсөткүчтөрүндө олуттуу айырмачылыктар байкалган жок. Эксперименттин аягындагы тестирилөөнүн жыйынтыктары кийинки орточо маанидеге жыйынтыктарды көрсөттү: (60 м чуркоо - 8,16 (ЭТ) жана 8,48 (КТ), 4x9 м челнок чуркоо – 8,6 (ЭТ) жана 9,1 (КТ), жерден узундукка секирүү - 2,1 (ЭТ) жана 2,16 (КТ), 1500 м чуркоо - 7,1 (ЭТ) жана 7,7 (КТ), тартынуу – 11,7 (ЭТ) жана 10,9 (КТ), ийкемдүүлүгү – 4,0 (ЭТ) жана 3,5 (КТ) (4.6-таблица, 4.7-сүрөт).

4.6-таблица – Эксперименттен кийин ЭТ жана КТ уландардын ДТ даярдыгынын салыштырмалуу көрсөткүчтөрү

Контролдук көнүгүүлөр	ЭТ n=150 КТ n=146	М	Стандарттык четтөө σ	Орточо кв. ката	P≤0,05
Чуркоо 60 м. (сек)	ЭТ	8,1495	1,07869	0,08807	0,001
	КТ	8,4925	0,73210	0,05978	
Челнок чуркоо 4x9м (сек)	ЭТ	8,6950	1,29907	0,10607	0,013
	КТ	9,1309	0,84101	0,06867	
Ордунунан узундукка секирүү (м)	ЭТ	2,1155	0,18748	0,01531	0,060
	КТ	2,1621	0,23723	0,01937	
Тартынуу (саны)	ЭТ	10,6800	3,11161	0,25406	0,000
	КТ	10,8867	4,01764	0,32804	
Чуркоо 1500 м. (мин., сек)	ЭТ	8,0723	1,54538	0,12618	0,018
	КТ	7,7247	0,88896	0,07258	
Ийилчектик (см)	ЭТ	4,9533	2,54710	0,20797	0,016
	КТ	3,5267	3,04044	0,24825	

4.7-сурет – Эксперименттен кийин ЭТ жана КТ уландардын ДТ даярдыгынын салыштырмалуу көрсөткүчтөрү.

Экспериментке чейин жана андан кийин уландарын тестирилөөсүнүн натыйжаларын салыштырма талдоосу ЭТ окуучулардын дене тарбия даярдыгынын деңгээли жалпысынан жогорулагандыгын аныктоого мүмкүндүк берет: 60 м чуркоодо (+1,16 сек.), челнок чуркоодо 4x9м (+1,07 сек.), 1500 м. (+0,69 мүн), ордунан узундукка секирүүдө (+0,20 м) ($P \leq 0,05$).

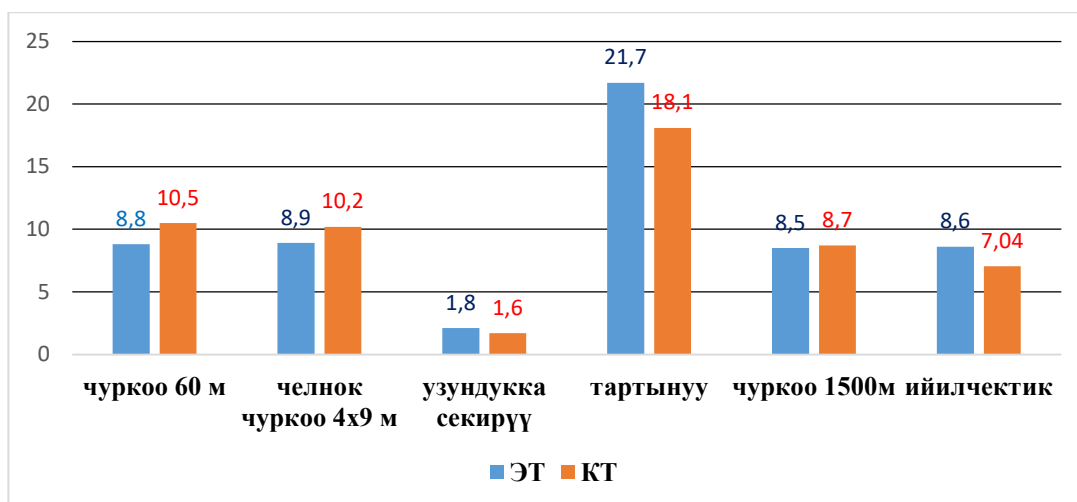
Ошону менен бирге, перекладинада тартынуу жана ийилчектик тестирилөөнүн натыйжалык көрсөткүчтөрдүн баштапкы деңгээлден бир аз гана өсүшү байкалат, себеби 15-16 жаштагы уландардын күч сапаттарынын жана ийкемдүүлүгүнүн курактык өнүгүү өзгөчөлүктөрү менен шартталат (Диаграмма 7).

Эң көп динамика ДТ сабактарынын даярдоо жана негизги бөлүгүндө ОФС комплекстерин пайдалануу аркылуу дене тарбия сапаттарын максаттуу тарбиялоонун, ошондой эле АФ баштапкы деңгээлин жана контролдук көнүгүүлөрдү аткаруунун натыйжаларынын өсүшүнүн динамикасын эске алуу менен мектеп окуучуларынын дене тарбиялык даярдыгын баалоого дифференцияланган мамилени колдонуунун эсебинен ыкчамдыкты, ылдамдык-күч сапаттарын, координацияны жана туруктуулукту өнүктүрүүнүн натыйжаларында белгиленген.

КТ окуучулары үчүн ДТ сабактарын салттуу калыптанып калган методикасы менен иш алып барып жана окутуунун натыйжасын 5 баллдык баалоо системасын колдонуп келди. Эксперименттик иш аяктагандан кийин кыздардын ЭТ жана КТ тестирилөөнүн жыйынтыктарынын орточо мааниси төмөнкүдөй болду: 60 м чуркоо – 8,77 (ЭТ) жана 10,45 (КТ), 4x9 м чуркоо – 9,28 (ЭТ) жана 10,20 (КТ), ордунан узундукка секирүү – 1,83 (ЭТ) жана 1,64 (КТ), 1500 м чуркоо – 8,7 (ЭТ) жана 8,69 (КТ), штангада 21,69 (ЭТ) жана 18,1 (КТ), ийкемдүүлүгү – 7,14 (ЭТ) жана 7,04 (КТ) (таблица 4.7, 4.9-сурет).

4.7-таблица – Эксперименттен кийин КТ жана ЭТ окуучу кыздардын тестирилөөнүн салыштырмалуу жыйынтыктары

Контролдук көнүгүүлөр	ЭТ n=150 КТ n=150	М	Стандарттык четтөө σ	Орточо кв. ката	P≤0,05
Чуркоо 60 м. (сек)	ЭТ	8,7755	0,91982	0,07510	0,030
	КТ	10,4527	0,96952	0,07916	
Челнок чуркоо 4x9м (сек)	ЭТ	8,7817	0,97080	0,07927	0,034
	КТ	10,2036	0,65684	0,05363	
Ордунунан узундукка секирүү (м)	ЭТ	1,8340	0,25268	0,02063	0,050
	КТ	1,6481	0,25571	0,02088	
Тартынуу (кайталоо саны)	ЭТ	21,6933	5,14612	0,42018	0,003
	КТ	18,1067	4,98743	0,40722	
Чуркоо 1500 м. (мүн., сек)	ЭТ	8,5308	0,77811	0,06353	0,010
	КТ	8,6904	1,95430	0,15957	
Ийилчектик (см)	ЭТ	8,6467	3,16935	0,25878	0,002
	КТ	7,0467	4,08301	0,33338	

4.8-сүрөт – Эксперименталдык жана контролдук топтун окуучу кыздарынын эксперименттен кийинки тестирилөөнүн салыштырмалуу жыйынтыктары.

9-класстын окуучу-кыздарынын ДТ даярдыгын тестирилөөнүн натыйжалары ылдамдык-күч сапаттары, жарылуу күчү жана координациялык сапаттардын өнүгүүсүнүн динамикасы диграммада белгиленген.

ДТ сабактарына түрткү берген 9-класстын окуучуларын мотивациялоонун натыйжаларын талдоо окуучулардын негизги физикалык сапаттарын: ылдамдык, күч, координация сапаттары, ийкемдүүлүк жана жалпы туруктуулук) өнүктүрүүгө багытталган жалпы өнүктүрүүчү комплекстерин пайдалануу менен дене тарбия сабактарын уюштуруу, "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын киргизүү, ошондой эле окуучулардын

жетишкендиктерин ДТ даярдыгынын көрсөткүчтөрүнүн өсүшүнүн негизинде дифференцияланган баалоону колдонуу ЭТ окуучулардын негизги мотивацияларын өзгөртүүгө жана оң мотивацияларын күчөтүүгө өбөлгө түзгөндүгүн көрсөттү. КТ окуучулардын айрым мотивдердин жана алардын иерархиясында олуттуу өзгөрүүлөр байкалган эмес.

Эксперименталдык иштин натыйжасында 5-9-класстардын окуучулары үчүн "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын колдонуу, ДТ сабактарын дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү тапшырмалары, атаандаштык мүнөздөгү оюндар жана эстафеталар менен байытуу, ошондой эле сабактан тышкаркы жана класстан тышкаркы дене тарбия-ден соолукту чындоо иштеринин ар кандай формаларын пайдалануу ЭТ окуучуларынын денбе тарбия сабактарына кызыгуусун арттырууга өбөлгө түзөөрү далилденген. Мектеп окуучуларынын мотивациялык-максаттуу орнотууларында да оң жагына өзгөрүүлөр болду: 9-класстын окуучуларынын мотивациясынын таанып-билүүчүлүк жана ден соолукту чындоо багыты жана ийгиликке болгон мотивациясынын күчөшү байкалууда. 9-класстын окуучуларынын алдыңкы мотивдеринин багытынын өзгөрүшү оң валеологиялык жана функционалдык багыты менен мүнөздөлөт, бул ден соолукту сактоого түрткү берүү, физикалык мүмкүнчүлүктөрдү, иштөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана мектеп окуучуларынын дене тарбиясын өркүндөтүүгө болгон муктаждыгын калыптандыруу үчүн мүнөздүү.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөтүп тургандай, ДТ сабактарына карата окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттары сабактарынын натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатууга өбөлгө түздү.

Өспүрүм курактагы мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу алардын ийгиликтүү окуусунун жана билим берүү процессинин натыйжалуулугунун негизги шартты болгону аныкталды.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында мектеп окуучуларын дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациялоону калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттарынын натыйжалуулугу эксперименталдык түрдө далилденди, бул анкеталык сурамжылоонун, тестирилөөнүн жана жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктарын салыштырма талдоонун натыйжалары, ошондой эле окуучулардын дене тарбиялык даярдыгынын деңгээлин ишенимдүү жогорулашы менен тастыкталган ($P \leq 0,05$).

Аныктоочу жана калыптандыруучу эксперименттин башында жана аягында алынган сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрүн салыштыруунун натыйжасында мектеп окуучуларынын ан-сезимдүүлүк жана инсандык активдүүлүгүнө таянуу менен ДТ сабактарына болгон оң мотивациянын көрсөткүчтөрүнүн жогорулашын тастыктап келет.

КОРУТУНДУ

1. Кыргызстанда билим берүү системасын реформалоонун заманбап шарттарында балдарды жана өспүрүмдөрдү ДТ менен алектенүүгө оң мотивациясын калыптандыруу маселелерин чечүү заманбап билим берүүнүн жана өз ден соолугуна баалуу мамилени тарбиялоонун, ДТ активдүү иш-аракеттерине туруктуу муктаждыктын өзөктүү проблемаларынын бири болуп саналат. Бул көйгөйдү чечүү жолдорун издөө тышкы (айлана-чөйрө) жана ички (инсандык) факторлордун таасири астында ар кандай курактагы мектеп окуучуларынын ДТ сабагына болгон мотивациясынын өзгөчөлүктөрүн изилдөөнү талап кылат, бул ДТ сабактарына окуучулардын оң мотивациясын калыптандыруу моделинин түзүмүн жана мазмунун иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруунун өзгөчө уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын изденүүнү талап кылды.

2. 11-15 жаштагы мектеп окуучуларынын ДТ сабактарына оң мотивациясын калыптандыруу проблемасын изилдөө үчүн методологиялык негиз болуп 5-9-класстардын окуучуларын окуу-тарбиялоо процессинде системалык-структуралык, инсанга багытталган окуутуу, ишмердик жана компетенттүүлүк мамилелерди колдонуу менен ар бир инсандын дене маданиятынын мотивациялык-баалуулук компонентин, дене тарбия сабагында активдүүлүгүн калыптандырууну, бакалаврларды даярдоо программаларынын практикалык багытын күчөтүү келечектеги дене тарбия мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүн камсыз кылат.

3. "Мотивация", "билим берүү чөйрөсү", "технологиялык даярдык" түшүнүктөрүнүн аныктамаларын жана катыштарын теориялык талдоонун негизинде "дене тарбия сабактарына мотивациялоо", "ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү", "ДТ педагогунун технологиялык даярдыгы" түшүнүктөрүнө так аныктама берүүгө мүмкүндүк түздү. ДТ бакалаврларын даярдоо программаларынын практикалык багыттуулугун күчөтүү келечектеги ДТ педагогунун кесиптик компетенцияларын камсыз кылууну шарттайт.

4. Мектеп окуучуларын ДТ сабактарына оң мотивациясынын зарыл деңгээлин калыптандыруунун максаттуу, методологиялык, мазмундук-технологиялык жана баалоочу-натыйжалуу блоктордон турган структуралык-мазмундук модели түзүлүп, мектептин билим берүү чөйрөсүндө аны ишке ашыруунун уюштуруучу-педагогикалык шарттары иштелип чыкты.

5. Мектеп окуучуларынын дене тарбиясына болгон оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмундук моделин ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары эксперименталдык жактан негизделди жана текшерилди, мектеп окуучуларынын ден соолугуна, физикалык өнүгүүсүнө жана дене тарбия даярдыгына дифференцияланган баа берүүнүн жана мониторинг жүргүзүүнүн критерийлери иштелип чыкты, 5-9-класстардын окуучуларынын дене тарбиясы менен дене тарбияга даярдыгы ден соолукту чыңдоочу жана функционалдык мотивдеринин табигый байланышы аныкталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Диссертациянын негизги теориялык жана методикалык жоболорун дене тарбия процессин өркүндөтүү жана мектептеги билим берүүнү гумандаштыруу үчүн колдонууга болот.

2. ДТ сабактарына окуучулардын кызыгуусун жана мотивациясын жогорулатуу үчүн окуучулардын жеке курактык өзгөчөлүктөрүн жана ФД деңгээлин эске алуу менен дифференцияланган баалоо технологиясын колдонуу сунушталат.

3. "Ден соолук сабактары" комплекстүү программасын жана ЖДТД комплекстерин жалпы билим берүү мектебинин 5-9-класстарда дене тарбия сабактарында колдонууга сунушталат;

4. Окуучулардын ден соолугун чыңдоо технологиясы, ФӨ жана ФД баалоо методикасы боюнча материалдарды "Дене тарбия жана спорт бакалаврларын" даярдоонун кесиптик дисциплиналары боюнча окуу пландарын жана ОМК иштеп чыгууда, ошондой эле квалификацияны жогорулатуу курстарында колдонуу сунушталат.

5. Изилдөөнүн материалдарынын негизинде КР ББИМге кенже, орто жана мектеп жашындагы балдардын ден соолугу, физикалык өнүгүшү жана дене тарбия даярдыгы боюнча мониторинг системасын иштеп чыгуу жана киргизүү сунушталат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Касмалиева, А. С. Теоретические основы формирования положительной мотивации к занятиям ФКиС [Текст] / А. С. Касмалиева // Физическая культура и конкурентоспособность страны: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Алматы, 2010. – С. 386-390.

2. Касмалиева, А. С. Использование социального потенциала физической культуры и спорта для формирования здорового образа жизни детей и подростков [Текст] / А. С. Касмалиева // Вестник Национального научно-практического Центра ФК МОН РК. – Алматы, 2011. – С. 28-32.

3. Касмалиева, А. С. О проблемах создания здоровьесформирующей среды в школах Кыргызстана [Текст] / А. С. Касмалиева // Известия КАО. – 2014. – С. 39-44.

4. Касмалиева, А. С. Мотивация здорового образа жизни – основное условие формирования потребности в занятиях физическими упражнениями [Текст] / А. С. Касмалиева // Наука и новые технологии, инновации. – 2015. – № 9. – С. 73-76.

5. Касмалиева, А. С. Особенности формирования интереса к занятиям физической культуры детей младшего школьного возраста [Текст] / А. С. Касмалиева, Л. И. Губанова // Наука и новые технологии, инновации Кыргызстана. – 2016. – № 6. – С. 179-181.

6. Касмалиева, А. С. О модели учебно-воспитательного процесса, направленной на повышение интереса учащихся к занятиям ФК [Текст] / А. С. Касмалиева // Наука и новые технологии, инновации Кыргызстана. – 2016. – № 6. – С. 179-181.

7. Касмалиева, А. С. Интегративный подход к формированию здоровья школьников и его оценке [Текст] / А. С. Касмалиева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2017. – № 11. – С. 151-154.

8. Касмалиева, А. С. О разработке и внедрении государственных требований к физической подготовленности школьников КР [Текст] / А. С. Касмалиева // Стратегия формирования ЗОЖ населения средствами ФК и спорта: тенденции, традиции и инновации: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Тюмень, 2019. – С. 20-25.

9. Касмалиева, А. С. Влияние занятий оздоровительной гимнастикой на физическую подготовленность школьников 7-8 лет [Текст] / А. С. Касмалиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 12. – С. 266-270.

10. Kasmaliev, A. Beden Eğitimi Öğretmenlerinin zaman yönetimi becerilerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi [Текст] / A. Kasmaliev // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 8. – С. 174-180.

11. Kasmaliev, A. The values of the traditional games of the turkic peoples / A. Kasmaliev // 5th International New York Conference on evolving trends in interdisciplinary research & practices. – Manhattan, 2021. – 321-323 p.

12. Касмалиева, А. С. О необходимости и перспективах обновления формы и содержания школьной ФК в Кыргызстане [Текст] / А. С. Касмалиева // Вестник ФК и спорта. – 2021. – № 2. – С. 29-34.

13. Касмалиева, А. С. Система “Образование – Здоровье” в современной школе [Текст] / А. С. Касмалиева // Стратегия формирования ЗОЖ населения средствами ФК и спорта: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Тюмень, 2021. – С. 339-343.

14. Касмалиева, А. С. Дене тарбия сабагынын пландоо жана окутуу ыкмалары. [Текст] / А. С. Касмалиева // Окуу куралы. – Б., 2022. –151 б.

15. Касмалиева, А. С. Принципы формирования физической культуры личности [Текст] / А. С. Касмалиева // Эл агартуу. – 2022. – № 3-4. – С. 31-36.

16. Касмалиева, А. С. Роль учителя физической культуры к в формировании ценностного отношения школьников к здоровью [Текст] / А. С. Касмалиева, А. Акматов // Стратегия форм. ЗОЖ населения средствами ФКиС: целевые

ориентиры, технологии и инновации: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Тюмень, 2022. – С. 385-391.

17. Касмалиева, А. С. Основы профессионально-педагогического мастерства учителя физической культуры [Текст] / А. С. Касмалиева // Современные тенденции, проблемы и пути развития ФК, спорта, туризма и гостеприимства: сборник материалов международной научно-практической конференции». – М., 2022. – С. 24-31.

18. Касмалиева, А. С. Формирование позитивной мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом [Текст] / А. С. Касмалиева // Современные тенденции, проблемы и пути развития ФК, спорта, туризма и гостеприимства: материалы XVI Межд. научно-практ. конференции – М., 2022. – С. 369-375.

19. Касмалиева, А. С. Духовно-нравственное развитие и воспитание через формирование ФК личности [Текст] / А. С. Касмалиева и др. // Эл агартуу. – Б., 2022. – № 3-4. – С. 37-42.

20. Касмалиева, А. С. Концепция создания здоровьесформирующей системы в современной школе [Текст] / А. С. Касмалиева и др. // Вестник науки. – Уфа, 2023. – С. 260-265.

21. Касмалиева, А. С. Основы здоровьесформирующей системы образовательного учреждения [Текст] / А. С. Касмалиева // Вестник науки. – Уфа. – 2023. – С. 282-289.

22. Касмалиева, А. С. Создание здоровьесформирующей образовательной среды и повышение качества школьного образования. [Текст] / А. С. Касмалиева // Эл агартуу, 2023. – № 3. – С. 2-11.

23. Касмалиева, А. С. Формирование профессиональных компетенций у педагога физической культуры в процессе подготовки бакалавров ФК [Текст] / А. С. Касмалиева // Теория и практика физической культуры. М.: ФиС., 2023. – № 4. – С. 70-73.

Касмалиева, А. С. Организация здоровьесформирующей среды в общеобразовательных школах [Текст] / А. С. Касмалиева // Теория и практика физической культуры. – М.: ФиС., 2023. – № 6. – С. 108-110

Касмалиева Анаркан Сарыгуловнанын 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, 13.00.04 – дене тарбия, спорттук машыгуу, ден соолукту чыңдоо жана адаптивдик дене тарбиянын теориясы жана методикасы адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Мектеп окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери» темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: ден соолук, дене тарбия, мотивация, мектеп, окуучу.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүү мектептеринин 5-9 класстагы окуучуларына билим берүү жана дене тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети: мектеп окуучуларын дене тарбия сабагына оң мотивация берүүнү калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык ыкмалары, формалары, каражаттары.

Изилдөөнүн максаты: 5-9-класстардын окуучуларынын дене тарбия сабактарына карата оң мотивациясын калыптандыруунун психологиялык-педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн жана уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын теориялык-методологиялык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн методдору: илимий-методикалык адабияттарды жана программаларды талдоо, сурамжылоо, тестирлөө, педагогикалык байкоо, моделдештирүү, эксперимент, математикалык жана статистикалык методдор.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

Окуучулардын ДТ сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери теориялык жактан негизделген, "дене тарбия сабактарына болгон мотивация", "ден соолукту калыптандыруучу билим берүү чөйрөсү" түшүнүктөрүнүн маңызы такталып мазмуну ачыкталган; методологиялык ыкмалардын жыйындысы аныкталды: билим берүү чөйрөсүнүн педагогикалык жана ден соолукту чыңдоо потенциалын ишке ашыруу үчүн системалык-структуралык, инсанга багытталган, ишмердүүлүк жана компетенттүүлүк ыкмалары; 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия сабактарына оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмунду модели жана аны ишке ашыруунун педагогикалык шарттары иштелип чыкты; 5-9-класстын окуучуларынын дене тарбия менен алектенүүгө оң мотивациясын калыптандыруунун структуралык-мазмунду моделин ишке ашыруунун натыйжалуулугу эксперименталдык жактан далилденди; болочок ДТ педагогунун ден соолукту калыптандыруучу компетенциялары иштелип чыкты; окуучулардын физикалык өнүгүүсүн жана дене тарбия даярдыгын дифференциалдуу баалоо критерийлерин жана мотивациясын аныктоо үчүн диагностикалык куралдар иштелип чыкты.

Колдонуу боюнча сунуштар: изилдөөнүн натыйжалары жалпы билим берүү мектептеринде окуу-тарбия процессинде колдонууга сунушталат.

Колдонуу чөйрөсү: мектептер, лицейлер, жогорку педагогикалык жана дене тарбия окуу жайлары.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Касмалиевой Анаркан Сарыгуловны на тему: «Научно-педагогические основы формирования положительной мотивации школьников к занятиям физической культурой» на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальностям 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования, 13.00.04 - теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры

Ключевые слова: здоровье, физическое воспитание, мотивация, школа, учащиеся.

Объект исследования: процесс образования и физического воспитания учащихся 5-9 классов общеобразовательной школы.

Предмет исследования: формы, средства и психолого-педагогические методы формирования положительной мотивации школьников к занятиям ФК.

Цель исследования: теоретико-методологическое обоснование психолого-педагогических закономерностей и организационно-педагогических условий формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям физической культурой.

Методы исследования: анализ научной, методической литературы и программных материалов, анкетирование, тестирование, педагогические наблюдения, моделирование, эксперимент, методы математической статистики.

Полученные результаты и их новизна:

Теоретически обоснованы научно-педагогические основы формирования положительной мотивации учащихся к занятиям ФК, уточнена сущность и конкретизированы понятия «мотивация к занятиям физической культурой», «здоровьеформирующая образовательная среда», «технологическая компетентность педагога ФК»; определена совокупность методологических подходов к исследованию: системно-структурный, личностно-ориентированный, деятельностный и компетентностный подходы для реализации педагогического и оздоровительного потенциала образовательной среды; разработаны структурно-содержательная модель формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям ФК и педагогические условия ее реализации; обоснована и экспериментально доказана эффективность реализации структурно-содержательной модели формирования положительной мотивации учащихся 5-9 классов к занятиям ФК, разработаны здоровьеформирующие компетенции будущего педагога ФК; разработан диагностический инструментарий для определения уровня и направленности мотивации, а также критерии дифференцированной оценки ФР и ФП школьников.

Рекомендации по использованию: результаты исследования могут быть использованы в учебно-воспитательном процессе общеобразовательных школ.

Область применения: школы, лицеи, высшие педагогические и физкультурные учебные заведения.

SUMMARY

of thesis of Kasmaliyeva Anarkan Sarygulovna on the topic “Scientific and pedagogical foundations for the formation of positive motivation of schoolchildren for physical education” for the degree of Doctor of Education in the specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education, 13.00.04 - theory and methods of physical education, sports training, recreational and adapted physical education

Key words: health, physical education, motivation, school, schoolchildren.

The object of the study: the holistic process of education and physical education of students in grades 5-9 of secondary schools.

The subject of the research: forms, means and psychological and pedagogical methods of forming positive motivation of schoolchildren for physical education.

The aim of the study is the theoretical and methodological substantiation of psychological and pedagogical patterns and organizational and pedagogical conditions for the formation of positive motivation of students in grades 5-9 for physical education.

Methods of research: analysis of scientific, methodological literature and program materials, systematization, questionnaires, testing, pedagogical observations, modeling, experiment, methods of mathematical and statistical processing of the obtained data.

The results obtained and their novelty:

The scientific and pedagogical foundations of the formation of positive motivation of students for FC classes are theoretically substantiated, the essence and content of the concepts "motivation for physical education", "health-forming educational environment" are clarified and disclosed; a set of methodological approaches is defined: system-structural, personality-oriented, activity-based and competence-based approaches for the implementation of pedagogical and wellness the potential of the educational environment; a structural and meaningful model for the formation of positive motivation of students in grades 5-9 for physical education and pedagogical conditions for its implementation has been developed; the effectiveness of the implementation of a structural and meaningful model for the formation of positive motivation of students in grades 5-9 for physical education has been substantiated and experimentally proven, the health-forming competencies of the future physical culture teacher have been developed; diagnostic tools have been developed to determine the level and orientation of motivation and criteria for the differentiated assessment of physical development and physical fitness of schoolchildren.

Recommendations for use: the results obtained can be applied in the process of physical education and the education of schoolchildren.

Area of application: secondary schools, higher education institutions.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 2,5 п. л.
Офсеттик кагаз. Нускасы 50 даана.
“Софбасмасы” ЖЧК да басылып чыкты
720020, Бишкек шаары, Ахунбаев көчөсү, 92.